

ТУРСКИ ИЗВОРИ О КОСОВСКОМ БОЈУ

ПОКУШАЈ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ЊИХОВА САДРЖАЈА И УЗАЈАМНЕ
КОНСЕКУТИВНЕ ВЕЗЕ

Успомени Илариона Руварца

Још недавно при обрађивању грађе о боју на Косову западни историци располагали су у главном само са два турска извора,¹ и то радовима историка XVI столећа, Нешрије и Сад-уд-дина. Обојица, и Мехмед Нешри († око 1520)² и Сад-уд-дин Мехмед, познатији турској историји под именом Хоџа-ефендије († 1599),³ живели су и писали своје хронике много после догађаја. Ради тога, поред свега обиља материјала и потанкости описиваних догађаја, текстове њихових описа наука је давно подвргла оштрој критици и изразила сумњу у њихову веродостојност. Право говорећи, требало је направљати само о Нешрији, јер је Сад-уд-дин само на романтичан начин, траженим елегантним стилом, препричао Нешријине извештаје.

После поразне критике од Илариона Руварца⁴ ослабио је интерес код домаћих учењака за тога турског историка. Нешрија и његов рад нису више били предмет особитог испитивања. Како Руварац није знао турски, разматрајући Нешријину грађу он се не једанпут с правом тужи на недостатност превода, и више пута морао је неодлучно да стане пред нејасношћу, разликама и несугласицама тих превода.⁵

Дакако, овде није потребно доказивати сву прворазредну важност турских историских извештаја о Косовском боју и њихову незамењивост при научном испитивању тога великог ратног догађаја. Доста је, например, само показати како без турских сведочанстава не би било могуће одредити време и околности убиства султана Мурата. Да споменемо само, како је још *Zinkeisen* на темељу материјала којим је располагао тврдио: *Der Tod Sultan Murad' in oder nach Schlacht wird ein nie ganz aufzuklärender Punkt in der ältesten osmanischen Geschichte bleiben.*⁶

Готово сви турски историски радови ранијег периода били су писани понајвише за религиозне сврхе: у једну руку да појачају у читаоцима ратни дух и тежње на свету борбу с невернима, а у другу за спасење душе ауторове ради тога Богу угодног дела. Зато су они пуни верског фанатизма и хипербола, а каткад и мењања историских чињеница. Но упоредо с тим налазимо код њих и много историских догађаја, потпуно непознатих у хришћанском табору, гдекад и схематички веран преглед догађаја; а што је главно,

¹ Кажем: „у главном“, јер не рачунам у тај број касније турске историке, као Али (умро 1599) и Солак-заде (умро 1657) и др., а ни Феридун Ахмедова (умро 1583) дела, *Munſeat-us-Selatin*, чију је вредност оборила научна критика.

² Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* (GOW), Leipzig 1927, 38—39, 3 GOW, 123—126.

⁴ И. Руварац, О кнезу Лазару, Нови Сад 1887, 208, 282 и 301.

⁵ О. с. 264—67, 277 и 295.

⁶ Zinkeisen, *Geschichte d. Osmanischen Reiches* (GOR) I, 202.

они нам дају могућност научне критике западних извора, који се такође у оно време често не одликују објективним излагањем. Ако критички анализујемо и осим тога проверимо само турске изворе међу собом, они нам често могу послужити као драгоцен и незамењив, а каткада и једини материјал, за расветлење и тачније познавање историских догађаја прошлих векова.

У овом раду ја ћу наводити хронолошким редом, према томе како су били писани, ново открите описе Косовског боја код турских историка XV столећа, покушаћу да их критички рашчланим и одредим њихов узајамни утицај, а исто тако и њихов утицај на млађе турске историке XVI столећа; на крају даћу кратак преглед описа Косовског боја код тих млађих писаца.

I

Најстарији од досад познатих турских описа Косовског боја налазимо у Искендер-нами (Александриди), епском делу песника XIV—XV века Ахмедије, који је живео, по прилици, од 1334 до 1413. Tadž-ud-din Ahmed bin Ibrahim ul-Ahmedi је био родом из Анатолије,⁷ где је примио прву наобразбу, а свршио је у Кахири код мечета Азхара. Вративши се у отаџбину настанио се у Кутахији, у Гермијану, као хоџа месног емира Јакуба II из династије Гермијан-оглу.⁸ Своме господару наменио је био своју Искендер-наму, коју је у првој редакцији довршио 13 марта 1390, то јест ни годину дана иза Косовског боја. Но исте године изгуби Гермијан своју независност, јер га Бајезит Јилдирим припоји турској држави. Ахмедија је преживео најезду Тимурову, а касније, г. 1402, нашао се у Једрену на двору Сулејмана Челебије, сина Бајезитова, код кога је остао до његове смрти (1410). По смрти султана Сулејмана вратио се је у Анатолију, где је умро у Амасији.⁹

Ахмедија је описао Косовски бој укратко, без детаља. Он је резервисан али славопојац, како се и приличи дворском песнику-историку. Текст и превод Ахмедијина описа обелоданио је први пут С. Башагић г. 1924 у Гласнику Босанског музеја.¹⁰ Башагић се послужио текстом по рукопису своје збирке, који је преписао и приредио г. 1486 за мисирског емира Хашгелдију, песник калиграф Мехмед Зарифи. Наводим овде текст тога описа по старијем рукопису Ахмедијине Искендер-наме у Оријенталној збирци Југословенске академије. Овај рукопис је преписан г. 835 (поч. 9 септ. 1431) и његов је текст архаичнији, једноставнији и дужи за два бејта. По њему можемо лепо разабрати, како је Зарифија поступао приређујући свој екземплар за мамалучког емира.

Ево тога текста:¹¹

1	بکرن کندویه چاکر ایلدی	روم آلوب چون مسخر ایلدی
	آره یرده دوشد لابد کیرودار	لازه داخی اندی طمع انجام کار
	لازه لشکر ویریدیلر بی شمار	کبروترسا غربه داکن هر نه وار
	قیلهلر آنوک وجودین خاک کرد	که ایدلر غازی مراديله نبرد
5	شویله که اولدی بیر یوزی انلاره تنک	اندی غازی خان اولاروکیله جنک
	اندی تاریخن آنوک یادکار	قویدی بر جنک اوراده کم روزکار

⁷ Hammer, Geschichte d. Osmanischen Dichtkunst (GOD), Pesth 1836, I, 91—104; Gibb, History of the Ottoman poetry, London 1900, 269—284 и 287—292; Babinger GOW, 11—13; Кримський, Історія Туреччини та її письменства, Київ, кн. II, в 2, 106—116; EI, I, 209—210.

⁸ Encyclopedie de l'Islam (EI), II, 140 и Сад-уд-дин, рукопис Оријенталне збирке Југословенске академије (OZJA), № 404, f. 106a. Упор. бел. 156.

⁹ Г. 815 (почиње 13 априла 1412), кад му је било 80 год.

¹⁰ Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево 1924, књ. XXXVI, 95—99.

¹¹ Рукопис OZJA, № 1444, f. 556ab и 557a. — Нашао сам овај рукопис и купио га г. 1932 у Травнику код Бесимбега Тескереџића. Осим овога рукописа имаде у OZJA још фрагмената Искендер-наме бр. 593 и 652.

Пошто штампарија нема ознака teşdida, kesre, fethе итд., морали су се текстови у овај расправи штампати без њих.

10 کوده ییدی نیریہ قلسک نظر
 کشتهلر اوستنده یوردی آت
 یقیدی کافرلر اورادن سرنگون
 10 قالدی برقاچ قولله بر یرده شاه
 اول آزاده بولهلر اول سروری
 بر کبر یاتورمش انده هم مکر
 لیک غازی خان کوردی عیان
 15 سهجریوپ خنجرهله شاهی اورد اول
 غازییدی مطلقا اولدی شهید
 باقی اولمز دایما زنده کشی
 چون شهید اولدی شهید مطلق اول
 که ایره سن فتح وفتوحندن آنوک
 بیرینه اوتوردی سلطان بایزید

То значи у преводу:

- 1 Кад он (Мурат хан) узе и освоји Рум,
 његове господаре (бегове) учини својим
 робовима.¹²
 На крају крајева освоји га жеља [покорити]
 и Лаза,¹³
 и зато настаде онде неопходно борба!¹⁴
 Гебри¹⁵ и хришћани што их има до Запада
 [земље],
 даше Лазу војске без броја,
 да [оне] воде рат са Гази Муратом,
 да тело његово претворе у земаљски прах!
 5 Гази хан заметну тада с њима такав рат,
 да им земаљска површина тесна поста.
 Плануо је онде такав бој, да је свет
 сачувао себи успомену о том дану!
 Куд погледаш, на све стране ваљаше се
 глава,
 куд бациш оком, свуд лежаше труп.
 Земља беше сва покрита главама и леше-
 вима, [нагомиланих] у неколико редова.
 По труповима трчаше коњ.
 И та [правоверна] војска најзад изнеможе
 од задавања удараца,¹⁶

باشدی هر یاکه کیم اتسک نظر
 یر طولو باش و نیدی قات قات
 ضربدن اول چریده اولوب زبون
 قووه کتدی دشمنی خیل و سپاه
 دورد اوراده کیم دونیچاکز چری
 قانه بولاشین تا پا و سر
 کودملر ایچنده اولمشدی نهان
 چون قضا ایردی یاتورکن دورد اول
 اول اراده اول دمده سلطان سعید
 چاره نه چون بویله در چرخک اش
 غازییدی غزاده بر حق اول
 استعانت دیله روحندن آنوک
 چون شهادت بولدی غازی شهید

- [али] неверни бежаху одатле поникнувши
 главом.
 10 Коњица и војска оде гонити непријатеља,
 а шах са неколико слугу оста на једном
 месту.
 Стајао је онде, чим се војске врате¹⁷
 да могу опет онде наћи тога вођу.
 Приповедају, да је, окаљавши се од главе
 до пете у крви,
 онде лежао и неки каурин (гебр).
 Кажу, да је био сакривен међу труповима,
 али је јасно могао видети Гази хана.
 Кад наступи горе одређена судбина, он
 уста наједном из лежећег положаја,
 и прискочивши удари шаха ханџаром!
 15 И ево, удостојивши се [више] среће сул-
 тан у исти трен на том месту,
 био је победоносан борац за веру, а
 поста, неоспорно, и мученик за њу!
 Шта се могло помоћи? Њад је то дело
 небеско,¹⁸
 к томе, та, не може вечно пребивати у
 свом стању жив човек!

¹² چاکر — чакер значи роб и слуга.

¹³ Није јасно на што мисли ту Ахмедија под именом „Лаз“, на земљу кнеза Лазара, Лаз-ели (исп. Башагић, о. с., стр. 97), или на самога кнеза Лазара. Ја мислим да по контексту с првим бејтом Ахмедија ту говори о кнезу Лазару.

¹⁴ گیردار (girudar и girdar) саставна герсијска именица од два императива: глагола گرفتن (giriften) узети и داشتن (dašten) — имати, тојест (gir) — узми (dar) — имај. „Узми и имај“ означаје борбу, бој, битку, отивање, где један другогме хоће нешто да узме и отме.

¹⁵ گبر (гебер и гебр) је реч, којој порекло није сасвим јасно. Означаје припадника секте Зороастрове. Обично се ова реч употребљава као синоним арапске речи kafir и турске ђаур и означаје уопште неверника. (Исп. El, II, 139).

¹⁶ Сравни ову реченицу са описом Косовског боја код безименог једренског дервиша. В. стр. 11 ове наше расправе.

¹⁷ دویجاگز (döndizagiz) је диминутивна форма консекутивног герундива, која се употребљава да се означи непосредни карактер радње која следи. (Срав. J. Deny, Grammaire de la langue turque, Париз, 1921, § 1391, стр. 997).

¹⁸ چرخ دوران (čarh-i devvar и čarh-i devran) точак који се непрестано окреће, алегорички означаје небо и небески свод. У пренесеном смислу значи такође несталну променљиву срећу човека, фатум — судбину (Упор. Joseph und Sulejcha изд. Rosenzweig, Wien 1824, стр. 191).

прераде тога дела: у Кембриџу, Паризу и Минхену.²⁴ Бабингер је г. 1925 издао оригинални текст Уруцов по оксфордском рукопису а његову другу редакцију по кембриџском.²⁵ Уруц у свом тевариху даје доста опширан и, што је главно, по детаљима сасвим нов приказ како самога Косовског боја, тако и околности које су га пратиле. Испоређујући текстове оксфордског и загребачког рукописа, налазимо да загребачки садржава потпунији и опширнији опис Косовског боја и ради тога дајемо текст према загребачком.

Одакле је Уруц могао црпили своје податке о Косовском боју, догађају, који се пре његова писања догодио рецимо педесет или шездесет година? Бабингер је изрекао мишљење, да је о старијим догађајима Уруц вадио податке из Менакиб-наме, дела најстаријега од турских историка Јахши Факиха.²⁶ Ово дело није до данас нађено и јамачно је за науку пропало.²⁷ — Тешко да ће ово нагађање бити исправно што се тиче описа Косовског боја. Како ћемо даље видети, други каснији турски историк Ашик-паша-заде (Ашик-пашић) казује у своме делу, да свој опис тога боја наводи по приповедању Јахши Факиха. Но међу описима Уруца и Ашик-пашића, и поред неких њихових сличности, има у приказивању и битних разлика. У осталом Уруцу, за опис онако свежега догађаја, као што је био Косовски бој, није било ни потребно обраћати се к писменим материјалима. Чак ако одбијемо могућност да би Уруц сам могао бити на Косову г. 1389,²⁸ сам живот његов у Једрену доносио му је небројене прилике да се потанко и са више страна обавести о том крвавом боју. Онде је могао видети многе учеснике и савременике Косовског боја, јер се у Једрене као државну столицу вратила са бојишта турска војска и онде су живели многи од заповедника, уleme и обичних војника, који су ратовали на Косову.

Но да огледамо текст Уруца бин Адила.²⁹

وآندن صكره غازى سلطان مراد لاز اوغلى ايله عداوت بشلاديلر ' لاز اوغلى سلطان مراد
الچى كوندردى ديديكيم البته انكه مقابله طوروب حرب ايدى رين كسون ديدى لاز اوغلندن بوخبر
كادكده مراد خان غازى داخى هر طرفدن آدم جمع ايدوب اطرافه احكام پراكندى ايدوب چربلرى
جمع ايتكه بشلدى اناطولى وروم ايلي عسكرلى درياب اولانا طوليدن اون بيك يايلا وروم ايلندن
اون بيك عزب حاضر اولوب و آقنبي لردن داخى يكرى بيك مقدارى آقنجيلر چتاروب اللى آلمش
بيك لشكر ظفر رهبر جمع ايدوب قوس اويايه واروب حاصلى اتفاق جمعيت محل مزبورده اولدى
لاز اوغلى دسپوت داخى سرفدن ولازدن وارنوددن و بوسنه وانكروسدن چوق علفه جى طوتدى
وهر طايه دن عسكرلر جمع ايدوب قوس اويايه چقدى غازى مراد خان داخى اوغلى يلدرم بايزيدى و يعقوب
چلبى ابكى سن ييله آلوب كتدى چون عسكر بربرينه قرشو كلوب مراد غازى صاغ قولده يلدرم
بايزيدى صول قولده اوغلى يعقوب چلبى قودى ايكيى ايكي قولده كندولرى سمادته اورناده كوكسده
طوروب عزب و بيكيچرى و سائر يايه اوچكه طوروب كافر چرى سنه قرشو كلوب لاز اوغلى داخى
ترتيب ايله چريس دنوزوب بربرينه يورديدلر اول زمانده ايكنده طوب و توفنك اولار ايدى اوق
وتليج و سكو جنكى اولوردى بربرينه قارشوب عظيم جنك وقتال ايتديلر مسلماندن و كافردن خبلى
آدم هلاك اولدى قلمچدن كچنك نهاى بوق ايدى ييغمبر طالى حضرتك معجزاتى بر كاتنده و غازيلرك
اعتقادى ايله كافره حق تعالى هلاكلى و يروب غازيلر كافرلى صديوب كافرلر طاهلوب غازيلر كافرلى

²⁴ GOW, 24.

²⁵ Babinger, *تواريخ آل عثمان* у Quellenwerke des Islamischen Schrifttums (QIS), Hannover 1925, II, 1—139.

²⁶ GOW, 23.

²⁷ GOW, 10—11.

²⁸ Познато је да су у том ранијем периоду отманске државе историци обично писали своја дела у старости да тим богоугодним делом заслуже спас својој души. Ахмедиа је писао Искендер-наму кад му је било 60—70 год., молла Шукрулах — преко 70 год., Ашикпашић — 86 год., итд.

²⁹ OZJA № 673, f. 19b—21b.

قوه کیتدیلر لشکرلر هر طرفدن طاغیلوب گتمش ایکن غازی مراد خان فالکیز قالمش ایدی مکر
برفدایی ملعون کافر وارایدی لشکر آراسندن چیقوب پادشاهک الین او برین دیو یوریدی مکر صلابتو کافر بکلرندن
ایدی بلمدیلر غافل دوشدیلر تقدیرده خود اولاجق اولور ایدی تیز اجل منزل مقصوده یتشمش ایدی
اذا جاء القضاء عمی البصر

مقتضاسنجه گسه رده قادر اولمایوب اول بی دین بر خنجر آبدار و نبتیزایله کلوب پادشاهی آت اوزرنده طور درکن اوردی
اوردی خنجرله بو شاهی اول یزید بیت

قوس اواده یعنی کم ایتدی شهید

غازی مراد خان اول آرادده شهید اولدی رحمة الله علیه رحمة واسعة غافل دوشدک دیدیلر

بیت بلمدیلر آتی کم تقدیرده دفع اولامز حيله کم تدبیرده

چون مقدرودن مقررور قضا چاره ندر اکه تسلیم ورضا

کر سلامت کر ملامتدر کشی کورمنجه چاره یوقدر هرايشی

قاجون صقندوغی رده بولور اول کلهجک نسته البته کلور

غازی مراد زماننده بعض علمادن واهل تقویدن وار ایدی قوجه افندی واوغلی کم ولایت عجمده
قاضی زاده رومی دیمکله معروف و مشهوردر وابداله موسی وابدال مراد محمد شیر و بابا پوست پوش
وار ایدی نور الله قبرهم اولدم بکلر بریره کلوب اول آراقده اتفاق ایتدیلر که سلطان یازیدی
آنه سی برینه کچوردلر یعقوب چلبی به خبر کوندردیلر کل سنی باباک استردیو کتوردوب چادر ایچنده
قیدنی کوردیلر حق امرنه اولاشدیردیلر سلطان یازیدی پادشاه قیلوب کیرو جنگه باشلادیلر
الله الله دیوب کافرک اوزرینه بر یردن غلو ایدوب تکبیر کتوروب عظیم جنگ ایتدیلر
اول جنگ ایچنده لاز اوغلی دسپونی اوغلله دوتوب پادشاه اهل تأویبه یعنی سلطان یازیدخان
حضرتلرینک حضور شریفلرینه حاضر ایلدیلر یازید خان بیوردی ایکی سن داخی قتل ایدوب اول ایتلرک
برین تار سقر ایتدیلر حق سبحانه و تعالی مک عنایتی و محمد مصطفی صلی الله علیه وسلمک معجزاتی
برکاتنده غازیلر فرصت بولوب کافرین قلیجیدن کچوردیلر اول ملاهین صنوب غازیلر غنی اولدی اندن
کچوب ادرنیه کادیلر سلطان یازیدی ادرنیه ده تخته کچوروب عزت و سلامت ابله مسند نشین محل عزو
اجلال اولدیلر غازی مرادک عمری ۶۷ سنة اتاسی اورخان وفات ایتدکندنه قرق ایکی یاشنده ایدی
اوتوز بر ییل کیندو آدینه خطبه اوقندی متین ایلنوب روسده دفن ایتدیلر وفات مراد خان هجرتک
۷۸۹ سنه سلطان یازید تخته کچدی پادشاه اولدی

У преводу Уруцев опис Косовскога боја гласи:

Затим³⁰ султан Гази Мурат и Лаз-оглу³¹ започели су непријатељство. Лаз-оглу посла к султану Мурату посланика и рече [посланику]: „Тврдо сам одлучио, да се сусретнем с њим лицем у лице и да се огледам с њим у боју. Нека дође, рекао је [Лаз-оглу]. Кад од Лаз-оглуа дође тај глас, Гази Мурат хан такођер са свих страна сабере људе, разашље свуда заповеди и почне купити војску. Скупили су се војници анатолски и румелијски. Најпре бежу готови из Анадолије десет тисућа пешака (јаја), а из Румелије десет тисућа азапа. Затим од акинџија изведе близу двадесет тисућа људи. [Свега] скуп и од педесет до шездесет тисућа војника, којима је победа казала пут, и пође с њима на Косово (Qosova). У кратко, рочиште је било уговорено на поменутом месту.

Деспот Лаз-оглу такођер узео много плаћеника (ulufadži) из Србаља (Syrf), Лаза, Арнаута, Босне и Унђурса (Угарске). Скупивши тако војнике од сваког народа изађе и он на Косово. Гази Мурат хан узме са собом своја два сина Јилдирима Бајезита и Јакуб Челебију и пође такођер. Кад војска дође [и стане] једна према другој, Гази Мурат постави на десној руци Јилдирима Бајезита, а на левој Јакуб Челебију. Обојица они на двома рукама, а Његово Величанство сам, праћен од среће, стане по среди, на прсима (gökus, прса, средиште). Спреда су били азапи, јањичари и остала пешадија. Затим дође према неверној војсци. Лаз-оглу такођер распореди своју војску у [бојни] ред. И ево, једни ударише на друге.

³⁰ После освојења Битоља, неуспеле навале на Солун и освојења Солунског и Кавалског вилајета. В. OZJA № 673, с. 19b.

³¹ Лаз-оглу (Лаз-оглу) син Лаза, Лазовић, тако погрешно зове кнеза Лазара Уруц.

У оно време није [још] било топова и пушака.³² Обично бој се био са стрелама, мачевима и копљима. [Обе војске], помешавши се једна са другом, учинише велик бој и покољ. Много народа исламскога и невернога изгубе. Није било краја онима, који су пали под мачем. Вишња Истина,³³ ради благослова чудеса великога Пророка и за дубоку веру правоверних војника, задала је погибију невернику. Газије распрше неверне. Неверни се распршише и газије одоше у потеру за њима. Кад се војска разишла на све стране и отишла, Гази Мурат хан, како приповедају, оста сам једини.

Међу тим био је један проклети неверник, који се је [раније] био заверио као жртва.³⁴ Дигавши се међу лешевима,³⁵ с речима: „Хоћу да целивљу руку падишаху“ пође напред. Он је био, чини се, један од моћних неверничких бегова. Они, (који су били отишли) ништа нису слутили и били су сасвим лакоумни (ghafil).³⁶ [Шта се може?]. Шта се има дакле по Вишњој одлуци догодити, то се свагда и догађало. Смрт, кажу, брзо је дошла у напред већ одређено место. Према исправности [арапске поговорице]: „Кад долази рок, слепо је око [мудрости]“, нико га не може укловити. Тако и тај безверник, дошавши с врло оштрим и као вода блиставим ханџаром удари падишаха, који је седео на коњу.

Бејт:

Удари ханџаром овог шаха тај језид³⁷
и тако на Косову учини га шехидом!

Гази Мурат хан на том месту поста мученик за веру.

[После] они (који су били отишли), рекоше: „Било с Њим вазда свеобухватно милосрђе Божје! [Шта можемо сада!] Поступили смо лакоумно.“

Бејт:

Не знадоше, да се у судбини, приправљеној од Бога,
не може уклонити ратна варка, и ако ју је [човек] основао.

Кад је Божјом вољом одређена судбина,
чиме се може помоћи? Ваља, предавши се њој, пасивно је примити.

Нека [живи] човек у добром стању или у презиру,
пошто себи помоћи не може [против судбине], залуду су му сви потхватили!

Бежећи, на месту где се најбоље чувао, наћи ће га [судбина]!

Што се мора догодити, збит ће се безодвратно!

За Гази Мурата било је неколико људи учених и праведних. Такви су: Коџа ефенди и његов син, познати и знаменити у Аџему (Персији) под именом Кади-заде-и Руми (Кадић из Рума). Осим тога Абдал Муса, Абдал Мурат, Мухамед Шир и баба Пуст-пуш. Обасјао Господ небеским нуром (зрака, луча) њихове гробове!

У тај час бегови се скупе на једно место и у тој околности сложе се у томе, да подигну султана Бајезита на место његова оца. Пошљу Јакуб Челебији глас у следећим речима: „Дођи, твој отац жели те!“ На тај начин доведоше га и погубише у шатору. Отпремише га на располагање Вишој Истини. Поставивши султана Бајезита падишахом, бегови изнова приметну бој и с виком: „Алах, Алах!“ ударише опет [сви] у један мах на неверника. Узвеличаше Бога

³² По овој реченици видимо да су топови и пушке били већ добро познати кад је Уруџ писао свој тарих. Знамо да је Мехмед II код освојења Цариграда (1453) имао бројне топове. Hammer GOR, 2 изд. I 400—401. Упор. Мишковић, Косовска Битка (КБ), 2 изд. 37—38, Београд 1933.

³³ الحقی Ul Haqq. — Прво значење ове речи постало је тамно у арапском језику, али у јеврејском оно значи „прописати, одредити, установити“. Ул Хак значи дакле оно што је чврсто одређено, трајно и стварно. Коментатор Курана Бајдави тумачи ову реч као једно име Алахово — الثابت الهیة, Онај кога је власт чврсто установљена и стварна, и الثابت الربیة, Онај кога је божанство стварно (изд. Fleischer I, 414, 8 и II, 116, 10, према сурама 10, 33 и 39, 29). Према томе најприкладнији је превод речи Хак Стварност или Стварни (la Réalité ou le Réel). Ми смо ипак ту реч превели обичнијим за српско-хрватски језик изразом Истина или Вишња Истина. (Срав. EI, II, 240).

³⁴ فداى (Fida'i), онај који прегори свој живот (celui qui fait sacrifice de sa vie), име које се давало члановима секте шиитске Исмаилија, а особито атентаторима (асасинима), које су слали да убијају њихове противнике. — Та се реч узимала често и у значењу јунак, витез, херој, храбар, одважан. (EI, II, 103). За Исмаилију в. EI, II, 585—88.

³⁵ У тексту (OZJA № 673, f. 20b) стоје: لشکر آراسندن چقوب, што значи изашао је из војске. Но према оксфордском рукопису (Babinger QIS, стр. 25) и кембриџском (QIS, стр. 97) اولول آراسندن چقوب, би. ће то погрешка кописте لشکر (лешкер) војска, место لشر (лешлер) лешеве.

³⁶ Онако коментира ову реченицу, како ћемо даље видети, јелренски дервиш аноним (в. стр. 11 ове расправе). Мислим да би се дало превести и овачко: Његово Величанство ништа нису слутили и били су сасвим неопрезни.

³⁷ یزد Језид, син Муавијин, халифа омајадске династије (679—683), оснивач секте језидија, познат особито по своме непријатељству према Хусеину, сину Хазрети Алије. Овде, као и код Ахмедије, Gebr (в. бел. 15) означаје једноставно неверника.

поклицима: „Allahu ekber“ (Бог је највећи) и [изнова] учинише велик бој. У том боју ухватише деспота Лаз-оглију са сином и допремише их пред господара народа побожнога и непрестано славећега име Божје, то јест пред Његово Величанство султана Бајезита.

Бајезид хан изда наредбу. Обојицу погубише, учинише тамни пакао [пребивалиштем тих грешника, лишених потомства].³⁸ По милости Вишње Истине, којој припада слава и којој име да буде преузвишено, и у благослову чудеса Пророка Мухамеда Мустафе, био на Њему благослов и поздрав Божји, правоверни војници нађоше згоду и погубише мачем невернике. Кад су ти проклетници били распршени, газије се [преко мере] сбогатише

Дигавши се отуда, дођоше у Једрене. У Једрену поставише султана Бајезита на престо и он у величанству и срећи седе на столицу, место велича и славе.

Век Гази Мурата био је шездесет и седам година. Кад је умро његов отац Урхан, биле су му четрдесет и две године. Тридесет и једну годину говорила се хутба с поменом његова имена.³⁹ Његове смртне остатке отпремили су натраг и сахранили у Бруси. Смрт Муратханова догодила се 879 године по хиџрету.⁴⁰

Суљтан Бајезит узађе на престо и поста падишах.

* * *

Шта добивамо ново из наведенога турског текста? Најпре, Уруц казује састав турске војске, коју је Мурат повео на кнеза Лазара и одређује њен приближан број са 50–60 тисућа људи, што би по прилици могло одговарати стварности. (Упор. Мишковић, КБ, 71–72).

Затим, Уруц *први и једини* од турских историка тачно и јасно казује, да је Мурат убијен за време боја и да су после избора Бајезитова за падишаха и насилне смрти Јакубове, бегови опет пошли у бој и тада тек коначно разбили хришћанску војску и заробили кнеза Лазара. Уруцу дугујемо, да се овако категорички и дефинитивно решава вековни спор диаметрално супротних у овој ствари хришћанских и муслиманских извора. Већ за Лаоника Халкокондила († после 1461) нису били у томе сагласни хришћани и муслимани. Кроз столећа нису у томе попуштали ни за длаку ни за једне ни са друге стране. Турци су тврдили да је Мурат погинуо после боја, прогонећи невернике, јашући по разбојишту или пак седећи у своме шатору, а хришћани су доказивали, да је Мурат страдао за боја или пре боја.⁴¹ Сад по Уруцову Тевариху знамо, да је већ за Халкокондила живео турски историк, који је тачно и према догађају описао главни чин косовске драме; но сви каснији турски историчи не само што нису прихватили и сачували овај извештај него су, према својим циљевима и тежњама, учинили све могуће да обвију тамом овај догађај. Халкокондилу не може се, дакако, приговорити што није познавао Уруцево дело. Знамо, како муслимани и сад љубоморно чувају своје писане споменике од иновераца. Разумљиво је, да је у XV веку Халкокондилу као хришћанину, Грку, приступ тим изворима био готово немогућ.

Од Уруца дознајемо затим да је Мурат био на коњу, кад је на њега извршен био атентат и да је одмах наступила његова смрт. Тако опадају све касније версије о погибији Муратовој у шатору; за тим, како су њему живом привели свезаног кнеза Лазара и о свима тобожњим разговорима између рањеног Мурата и заробљеног кнеза Лазара.

³⁸ *اقتل* (ebter) — онај који је лишен потомства. Ту је обично *verbum injuriae*. Справ. 108 суру Корана, где је Бог назвао овим именом непријатеља Мухамедова Аса ибн Вајела, који се Пророку, кад су му синови помрли, наругао да је бездетан.

³⁹ *خطبه* — худба, проповед, екшорта хатибова (в. ЕИ, II, 1037–38). Датуми у животу Муратову, као уопште сви датуми у старом периоду турске историје, нејасни су и протусловни. По SO Мурат се родио г. 726 = поч. 8 децембра 1325 и још за живота оца Урхана био је намесник у Опџи и Бруси. По смрти очевој (око г. 1360) ступио је на престо, јер му је раније преком смрћу умро старији брат Сулејман. Очеvidно худба се читала у његово име још за његова намесништва (в. ЕИ, III, 785–86).

⁴⁰ 789 год. по хиџрету трајала је од 22 јануара 1387 г. до 10 јануара 1388 г.

⁴¹ Халкокондила, *Historia Coloniae Allobrogum* 1615, стр. 35; Руварац, о. с. 249–250; Rački, Вој на Kosovu, Rad 97, 41; Радојчић, Грчки извори за Косовску битку, Гласник Скопског научног друштва 1930, књ. VII–VIII, 171–173; Radojčić, Die Quellen zur Schlacht am Kosovo polje, Byzantion VI, 242 и Gregoire, L'opinion Byzantine et la bataille de Kossovo, Byzantion VII, 248–49.

Конечно, Уруц први и једини саопштава нам нов и важан детаљ; како су телесна стража и пратња оставили Мурата на бојишту сама, кад је бој био у највећем јеку. То је дакако олакшало убици да допре до султана и изврши свој наум. Уруц сам тешко може да верује таквој околности: غازى مراد خان يالكنز قالمش ايدى — каже он у оксфордском и загребачком рукопису, — потцртавајући дубитативним обликом глагола. قالمش (qalmaq; остати), како је тешко прихватити могућност оваког великог пропуста са стране султана нова двора.⁴² У кембрицкој пак преради каже се просто: سلطان مراد خان, то јест: „Султан Мурат хан остао је остављен“.⁴³

Тешко је претпоставити, да би Уруц овај детаљ о султану остављеном од његове „капије“ на бојишту хотимице додао да умали значење Милошева дела, јер у таквом случају не би употребио споменути дубитативни облик глагола qalmaq, да изрази своје чуђење и невероватност таквог преступа од стране чауша.⁴⁴

То су у главном нови закључци, које можемо учинити читајући опис Уруцев. Ако већ код Ахмедије налазимо, како је исправно опазио Ф. Шишић,⁴⁵ први пут наговештање, да је Мурат умро на отвореном пољу, а не у шатору, и то још пре свршетка боја, док су још газије прогањале разбијене невернике, то нам Уруц говори о том сасвим јасно и одређено.

*
* *

Исте историске податке о Косову, које има Уруц, налазимо и код још једнога анонимног историка, којега дело „Тарих-и ал-и Осман“ чува се у париској Народној библиотеци под сигн. Ancien Fonds Turc n. 99. Тај безименик био је неки дервиш суфија, који је јамачно живео прве четврти XVI столећа у Једрену и онде на темељу различитих историских материјала писао своју хронику, коју је довео до краја царевања Бајезита II (1512). Да је живео у Једрену, показује, чини се међу другим, и његово позивање на познатог ученог математика, астронома и историка Махмуда бин Мухамед Мирем Челебију († 1524),⁴⁶ који је живео и умро у Једрену, и коме безимени дервиш даје наслов мевлана (наш господин), јер је јамачно био једнога тариката (реда) с њиме. По речима овога свог мевлане Мирем Челебије даје тај неименовани дервиш у истој својој хроници неке интересантне потанкости и о Крбавском боју.⁴⁷

У опису Косовског боја, како ћемо ниже видети, он се сасвим послужио текстом Уруцевим, мало га, истина, изменио и додао сам од себе читав низ узгредних фраза, којима је томе опису дао више религиозни и дидактички карактер.

Ево тога текста:⁴⁸

واندن صوكره سلطان مراد خان غازى لاز اوغلى ايله عداوته بشلدديلر لاز اوغلو بوكه اچى
كوندردى ديدىكم البته سنكله مقابله اولوب سردانه جنگ ايديرين بكا كسون ديدى سلطان مراد خان
غازى آز زمانده آناطوليدن وروم ايلندن لشكرين جمع ايدكدن صكره تكرار آناطوليدن اون بيك

⁴² OZJA № 673 f. 20b.

⁴³ Babinger QIS, 97.

⁴⁴ Према опису атентата на Мурата код Шукрулаха, Неширије и Сад-уд-дина чаушима је била дужност да штите за боја особу падишахову. چاوش (čauš) — вратар, служитељ — huissier, appariteur). Чауши су били потчињени чаушбаши (дворском маршалу). Касније, за Бајезита II (1481—1512) било их је на царском двору шездесет (Hammer GOR, 2 изд. I, 686).

⁴⁵ Šišić, o. c. 97.

⁴⁶ Brockelmann, Geschichte d. Arabischen Literatur (GAL), Berlin 1902, II 447; Hammer COR, II изд. I, 688 и Mehmed Surejja, Sidžill-i Osmani (SO), Istanbul 1315, IV, 310.

⁴⁷ О том ћу говорити потанко у специалној студији о Крбавском боју.

⁴⁸ Париска Народна библиотека, Ancien Fonds Turc msc. № 99 f. 32b—34b.

عزب یا یا و روم ایلمدن اون بیک عزب حاضر اتدی و بکرمی بیک مقداری آقنجیلر چیقردیلر بوقدر لشکرله قوس اووايه قنوب اتفاق جمعیت قوس اواده اولدی . لاز اوغلی یوله دشوب دخی سرفدن و لازدن و ارنوددن و بوسندن و انکروسدن بو ذکر اولناب ولایتلردن و مملکتلردن چوقلق آدم جمع ایدوب و هلوغی چاغروب اول خنده علوفیه یازوب چوقلق آدم ایله یرندن قوپ بونلر دخی قوس اووايه کلدیله توندیلر مراد خان غازی دخی یلدرم یازیدی و اوغلی یعقوب چلبی کتورب بونلره لشکردن بولوب دخی ویردیله اصمردیلر یلدرم یازیده تعیین اولنان لشکرله صاغ تولده طوره و یعقوب چلبی دخی صول تولده طوره کندوسی دولتیله و سعادتیه اورته یرده طوره پیاده اولنلردنکه یکچیردر و عزیدر و پیادر بونلری اوکلرنجه سورب کافرک اوزربنه بو طریق ایله الله تعالیه صفنوب و حبیب محمد مصطفیٰ شفیع ایدوب غزابه تصد ایدوب فی سبیل الله اهل ایمان و اهل اسلام لشکریدر ذکرله و توحیدله نازل نباله صلوات ایله تکبیر ایله اول عظیم لشکر دریا مثال کفار خاکسارک اوزربنه یوردی . بو طرفدن لاز اوغلی دخی آیین ارکانلرنجه لشکرین ترتیب اوزربنه [دوزوب] کافرجه بوروسنی اندروب یوردی اول زمانده طرب خوفک اولمزدی کندیلرده اولان سلاحلریله یوریش ایتدیلر . چونکی ایکی لشکر قوس اووايه بربرله قردی و قانلدی یر بلبوق مانندی آتلی هوا یوزندن توزدن توزدن کونش طوتلیدی آق آنله بوز آت یک رنگ و یکیدله قوجه هم رنگ اولدی بر جنگ آشوب اولدیکه ایکی طرفدن آقن قانلر سیل کی اولوب کوده کتوردی کافرلر ایسه کیملور اکثری اهل اسلام ایسه شوقندن یکلرندن قوللری عربان ادب کافر قانی دیرسکلرندن چشمه لر کی آقردی شول قدر قیدیلر کافرلریکم آخر عاجز قلدیلر . غایده زبون اولوب اهل اسلام لشکری بوکادی یوز حق تعالی حضرتیه دوتوب حبیب محمد مصطفیٰ شفیع کتوروب تضرع ایدوب یلوارب مناجات ایتدیلر حق تعالی حضرتیه اسلام لشکرینه اول دمده فرصت و نصرت و ربوب کافرلر صنوب یوز قچمه طوب سکر کی یاب یاب چوزیلوب طاغلمه باشلیدلر الله اکبر چونکه کافرلرک سنیلر بونک کی زبونلغین و صفونلغین و کندولردن یوز چوردو کین کوردیلر هررسی ازدهاله دونوب کافره ایله قلیچ اوردیلر که هیچ وصفه کلمز سهل زمانده هبری پراکنده اولوب غازیلردر بونلری بلوک بلوک آلائی آلائی ایدوب قودیلر اولنلری اولدی قانلری قورتلیدی دربله طوتلنلری اسیر اولدی غازیلر بو حالده ایکن سلطان مراد خان غازی اولدمده یلوگز قلدی غافل نسنه بلمز یاننده اولانلر مال و غنیمتده اولوب پادشاهی تنها قودیلر تقدیرده خود اولجی اولور مکرر حرمانزاده ملعون کافر بولنوب یتان کافرلرک آراسندن چقوب طوغری سلطان مراد خان غازیله کلوب کافر بکلرندن ایمش جنس آراسنده فدیله کله فتان لغله حرمانزاده لغله مشهور ایمش ال اویمک هذین دیلمک آدنه کلوب پادشاهک مبارک الن اوپه اوپه حیلله ایدوب مکر ملعونک یکی ایچنده خنجر برا وار ایمش پادشاهی آت اوزرنده دوررکن اول خنجرله اورب طوردوغی یرده شهید اولدی و هدهده سی تمام اولمش ایمش اول آرادده غرای اکبری ایدوب اخر شهادته نصیب اولدی

یت

بلمدیلر انی کم تقدیر اوله

چون مقدردن متدردر قضا

کر سلامت کرملا متدرکشی

قاچو بن صقندوغی یرده بولور

دفع اولتمز حمله و تدبیر اوله

چاره بودر اکا تسلیم رضا

کورمینجه چاره یوقدر هرایشی

اول کلاچک نسنه البته کلور

سلطان مراد غازی رحمة واسعة زماننده علمادن بعض دخی فقرادن واریدی چله دن بریکم قوجه افندی و آنوک اوغلی کم ولایت مجده قاضی زاده رومی دیمکله مشهور و معروفدر اندن صکره ابدال موسی و ابدال مراد و محمد ششتری و بابا پوشتم پوش وار ایدی بو ذکر اولنان عزیزلر او محله او جنکده بیله حاضرل ایدی بکلر وسایر اولولر بر بیره جمع اولوب انده طانشق و اتفاق ایتدیلرکه سلطان یازیدی آتسی بیرینه پادشاه دکوب بکلار اولولر و عزیزلر باشلار و بکلر کوروسی بو آرادده رائی و تدبیری معقول کورب بکلندیلر اول آرادن آغیز بر ایدوب یعقوب چلبی اوقودیلر کل سنکله طانشق ایدلم مصلحت نیچه اولسه کرکدر رایکی و تدبیرکی کورلم دیو چادر ایچنه قودیلر اول آرادده بوغیدیلر اورته بیرده اولجی هداوت

کاسلدى لشکرک چوغى طومىدى کتورب اول دمدە سلطان بايزیدی پادشاه ايدندیلر ينه بونلر آت آرقاسنه کلوب جنکه بشلا دیلر الله الله دیوب کافرلى شول مرتبده هلاک ایدوب قیردیلر کم حسابە کلمزدی ولار اوغلی دسیوتی کندی اوغلی ایله طوتوب ایکسنى بيله دست بسته گردان بسته سلطان بايزیدک اوکنه کتوردیلر شکر بزدان ایدوب بیوردی ایکسنى دخی اول آزاده بربریک اوزرینه بوینن اورب دیلدیلر کافرلردر صنوب تارمار اولدیلر شول قدر مال اسباب قلدیکیم اصلاً وقطماً حسابە کلمزدی اول مالی غازیلر آلوب هربری طبوم وغنى اولوب اول مال غنائیم ایله کوتری بلدکاری کپی شاذ وخرم کیری ادرنبه کلدیلر

У преводу то значи :

Затим³⁰ султан Гази Мурат хан и Лаз-оглу започеше непријатељство. Лаз-оглу посла к овому (султану Мурату) посланика и рече: „Тврдо сам одлучио да се сусрѣтнем с тобом, лице у лице и мушки да се огледам с тобом у боју. Нека он [Мурат] дође к мени“, рекао је [Лаз-оглу]. Султан Гази Мурат хан за кратко време скупи војске из Анатолије и Румелије. Затим поново приправи још из Анатолије десет тисућа азапа пешака и из Румелије десет тисућа азапа и изведе близу десет тисућа акинџија. С тим бројем војске падне на Косово. Зборно место беше уговорено на Косову. Лаз-оглу такођер крене на пут. Он из Србаља (Srf), Лаза, Арнаута, Босне и Угарске (Ungurus), из свих тих споменутих крајева и земаља скупи мноштво људи. Осим тога сазва плаћенике (улуфчије) и одмах их уписа под плаћу. Затим Лаз-оглу с [тим] огромним мноштвом људи хитро се крену с места и они такођер дођоше на Косово и утаборише се. Гази Мурат хан доведе са собом такођер Јилдирим Бајезита и сина Јакуб Челебију. Њима изабра и даде део војске и наложи Јилдирим Бајезиту, да с одређеном њему војском стане на десну руку, а Јакуб Челебија пак на леву руку. Сам пак султан, праћен срећом и успехом, одлучи стати по среди. Један део пешадије, а то су јаничари, азапи и јаје, султан потера пред собом. Затим, у таквом реду, предавши се вољи Вишњег и признавши као заступника себи љубљенога пророка Мухамеда Мустафу, султан Мурат хан [тврдо] узе себи циљ да одржи победу над неверницима. [Иду] путем божјим, [јер] су правоверни побожни војници. Услед тога, та огромна војска, налик [необухваћеном] мору, помињући име Божје, оглашујући јединство Божје, приносећи Вишњем молитве, призивајући и молећи [Га да дође у помоћ], ударише на презрене невернике.

На оној страни такођер Лаз-оглу по обичним правилима [распреди] своју војску и по неверничком обичају, спутивши доле трубе,⁴⁹ крену у бој. У то доба уопште не беше још топова и пушака. [Војници] пођоше у навалу с оружјем, које имаху на себи. Кад на Косову обе војске задаше једна другој велике губитке и сташе крварити, земља се дизаше као булбуџ.⁵⁰ Од густе прашине, која је летела ваздухом, сунце погмче, бео коњ поста једне боје са сивим и једне боје поста младић са старцем. Бој изађе из граница и тако се разигра, да је крв, која тецијаше с обе стране, створила поток и носила лешеве. Неверници, већином заковани у оклопе,⁵¹ Правоверни, од радости, заголише руке од рукава и неверна крв низ лактове тецијаше им потцима. Они сатрше толико неверних, да су најзад изнемогли. Правоверна војска, ослабивши до крајности, постаде немоћна. Тада правоверни, обративши лице к Свевишњој Истини и призвавши као заступника љубљенога Мухамеда Мустафу, понизивши се у духу, стадоше приносити вруће молитве. У тај час Свевишња Истина даде исламској војсци победу и премоћ. Неверници се сметаше, окренуше лице на бег, и мало по мало, као шећер растопивши се, почеше се распршавати. [Доиста], Алах је највећи! Кад правоверни суније⁵² видеше такву немоћ и пропаст неверника, и да се ови окренувши од њих лица [спремају бежати], сваки од њих претвори се у аждају и стадоше мачевима тако сећи невернике, да се то никако не да описаги. У кратко време сваки од њих распрша се наоколо и ево они, — зато и јесу праве газије, — сагнавши их (невернике) у буљуке и алаје, потераше [у ропство]. Тако они од неверника који умреше, изгибоше, који побегоше, спасише се, а који се даше ухватити живи, посташе сужњевци

Али, док правоверни борци беху забављени тиме, султан Гази Мурат хан у тај час оста сам једини. Лакоумници и ништа не сумњајући, они који се обично налазе око њега, стадоше купити благо и плен и оставише падишаха сама. Што се има лакле по Вишњој одлуци догодити, то се свагда и догађа.

Међутим нађе се неки проклети неверник, неваљалац. Он се диже међу неверницима, који лежаху [на земљи], и право дође к султану Гази Мурат хану. Он, како кажу, нападао је

⁴⁹ То би, ваљда, значило да су Срби ишли у бој обично без музике, противно од турака који су буком, виком и свирком настојали претрашити непријатеља. О музици у старој српској војсци: в. Новаковић, Стара српска војска, 134—136, Београд 1893.

⁵⁰ Bulbuq или bilbuq можда значи исто што и француско bilboquet (Rabelais, рођ. између 1483—1500, пише bille-bouquet) игра, у којој се куглица на конопцу баца у вис и хвата у чашицу. — Према томе, ова би реченица могла значити: земља је подрхтавала као куглица. И у повесним словима о кнезу Лазару каже се: да се „тресло место на ком се био бој“ и „беше бахат неки и неискazани тутањ“ (Гласник XXI, 162—3; XI, 111—2).

⁵¹ کیم (geim) — значи управо оклоп коњски. Bianchi, Diction. turc-franç. II, 684. Но овде, по контексту са следећом реченицом, дервиш је ваљда мислио на људске оклопе и панцире.

⁵² سنی (suppi) — сунни, сунита, правоверни муслимани, који се држе предања Пророкова, سنة — сунет, у противности муслиманима шиитима, који признају после смрти пророкове Алију зета пророкова као јединог законитог халифу. (В. EI, IV, 581—83 и 362—371).

к броју неверних бегова и, како приповедају, био је чувен међу њима по одважност, злочи и кавству. Приближивше се под изговором, да жели испросити дозволу целивати руку, претварао се као да хоће полагано да целива благословену руку падишахову, а имао је, проклетник, како кажу, у рукаву оштар ханџар, и удари тим ханџаром падишаха који се налажаше на коњу. На том месту, где стајаше, падишах и прими мученичку смрт. Свршио се био, кажу, рок њему одређеног живота. На том месту, где је одржао велику победу над неверницима, напоследку удостојао се примити мученичку смрт.

Бејт:

Не разумеше они да судбина приправљена од Бога

неда се уклонити, и ако она је ратна варка, основана с планом [човека].

Кад је Божјом вољом одређена судбина

[једини] спас: ваља, предавши се њој понизно ју примити!

Нека [живи] човек у добром стању или у презиру,

пошто себи помоћи не може (против судбине), залуд су му сви потхвати.

Бежећи, на месту, где се најбоље чувао наћи ће га (судбина)!

Што се мора догодити, збит ће се безодвратно!

За (време) султана Гази Мурата, -- било с њим широко милосрђе Божје! -- беше неколико одличних учењака, такођер и аскета мистика. Први од њих свих беше Коџа ефенди и његов син који је познат и знаменит у земљи Аџемској по имену Кади-зате-и Руми. Затим Абдал Муса, Абдал Мурад, Мухамед Шештери и Баба Пустин-пуш. Ови споменути азизи⁵³ беху сви заједно присутни у том боју на том месту. Бегови и друга господа сабраше се на једно место и онде, после већања, сложише се у том, да морају, подигавши султана Бајезита на место његова оца, подупирати га. Господа, азизи, паше и бегови, сви заједно, у тој околности, признаше ову одлуку и овај план разумним и одобрише га. Одатле, једним гласом, позваше Јакуб Челебију; рекавши: „Дођи, морамо се с тобом саветовати, и, колико би год било [код тебе] посла, нама је потребно видети шта ти мислиш и какве имаш основе“. Затим га одведоше у шатор и онде га загушише. Тако је било прекинуто непријатељство, које би јамачно морало планути међу (браћом). Већи део војске ништа није слутио. Доведавши тај час султана Бајезита они га прогласише падишахом.

Затим изнова скочивши на коње, обновише бој. Са узвицима Алах! Алах! у таквом мноштву поразише и уништише невернике, да се томе није могло ухватити рачуна. Ухватише и самога деспота Лаз-оглу с његовим сином и обојицу заједно, с оковима на рукама и врату, доведоше пред султана Бајезита. Овај захваливши Богу, изда заповед. Њих обојицу на истом месту, једнога над другим, ударцем по врату смакнуше. А неверници су били распршени и поражени.

[После њих] оста толико блага и еспапа, да се то никад и никако није дало израчунати. Победоносни војници пограбише то благо и сваки од њих обогати се и пресити се њиме. С тим благом и богатством они сви, весели и радосни, како знају бити, вратише се у Једрене.

*
* * *

Ако сад упоредимо опис Уруџев с горе наведеним описом Косовског боја код једренског анонима, видећемо да у главном сви детаљи оне, назваћемо је *народне једренске* версије, остадоше код једнога и другог готово непромењени. И једренски аноним и Уруџ јасно и тачно одређују време убиства Муратова усред боја. И анонимни дервиш предаје версију о Мурату, кога је оставила сва пратња на бојишту. Он шта више наводи и узроке тако несхватљивог и лакомисленог поступка, и то: „Они који се обично налазе око њега (султана) лакоумни и ништа не сумњајући стадоше купити благо и плен и оставише падишаха сама“.

Обојица, и Уруџ и безимени дервиш, наводе низ имена улеме (учењака) и дервиша мистика, који су, по сведочанству другог од споменутих историка, пратили султана Мурата на том походу, одлучили, у општем већу са беговима поставити Бајезита на престо, а Јакуба Челебију осудили на смрт. Ко су та лица?

1. Бруски кадија Махмуд ефенди бин мула Мехмед, познатији под именом Коџа ефенди (Стари ефендија), био је у улеми и четрдесет година носио је дужност кадије. Једном га је султан Мурат послао као главу по-

⁵³ عزیز ('aziz) — драг, мио. — Овај придев дају правоверни својим свецима и покојним праведним људима, који су се за свога живота одликовали моралним животом и богоугодним делима. В. Мусулманские азизы. Восточный сборникъ. Изд. Об-ва Русск. Ориенталистовъ, Спб, 1913, кн. 1, стр. 214—217.

сланства ка Гермијан-оглији, које је ишло тражити кћерку потоњег за султана Бајезита. — Умро је Коџа ефенди у дубокој старости.⁵⁴

2. Најмлађи син Коџа-ефендијин, Муса бин Махмуд, математик и астроном, учио се код Шамс-уд-дина Фенари,⁵⁵ затим је ради усавршавања пошао у Персију, у Хорасан и Мавера-ун-нахр.⁵⁶ У Персији је био познат по имену Кади-заде-и Руми или Мула-заде-и Абхари. Био је учитељ знаменитог астронома Улугбека⁵⁷ и управљао је једно време опсерваторијом у Самарканду. Оставио је неколико дела из математике и астрономије. Умро је г. 1412.⁵⁸

3. Абдал Мурат и Абдал Муса, два пустињака дервиша, другови Урханови, коме су помагали саветом и учествовали код опсаде и освојења Брусе. Одликовали су се аскетским и праведним животом. Обојица су сахрањени у близини Брусе, а уз турбе свакога од њих била је основана по једна текија.⁵⁹ О мистичком значењу речи „абдал“, једнога од ступњева у хијерархији исламских Божјих угодника, говори се у Енс. Isl. I, 68—69.

4. Мухамед Шир (по Уруцу) или Мухамед Шештери (по анониму), непозната личност. Можда је то Мухамед Енгуштери, انكشتری — дервиш мистик, родом из Ирана, који је за Мурата I дошао и населио се у Бруси. Долазио је често у мистичко усхићење, за којег се удостојавао општења с Вишњом Истином.⁶⁰

5. Баба Пуст-пуш или Баба Пустин-пуш, то јест старац огрнут крзном. И он је из Ирана дошао у Брусу за Муратове владе и настанио се онде. Сам је основао за себе текију. И он је долазио често у екстазу и општио с Богом. Умро је у Бруси, где је и сахрањен.⁶¹

*
* *

Ипак, кад даље упоређујемо оба текста, Уруцев и анонимов, опажамо неке промене, које је учинио анонимни дервиш у излагању Уруцеву. Занимљиво је констатовати, које је управо промене сматрао за нужно да унесе слободоумни суфија дервиш у стварно и одвише за њега слободно од предрасуда излагање писара, то јест човека слободне професије, Уруца.

Тако је једренски дервиш пре свега изоставио број турске војске, наведен код Уруца. Очевидно је мислио, да у борби правоверних с невернима број првих не игра улогу. Свакако он има тенденцију да повећа број турске војске према Уруцеву опису. Затим, он је променио фразу, по којој је Јакуб Челебија, тобоже у име већ мртвога свога оца, био на превару позван и смакнут. Нашао је ваљда, да није пристojало беговима и азизима утицати у ту сврху к мистификацији изведеној именом шехида падишаха и стога ју је заменио неутралном и мање одвратном фразом о позиву Јакуба на већање о положају на бојишту. Надаље, потцртао је политичку нужду убиства Јакубова, да би се „пресекло“ (کسادی) неизбежно непријатељство међу браћом. Напоследку, тврди, да је Бајезит био доведен по убиству Јакубову и ради тога да је тобоже невин у братовој погибији.

⁵⁴ Mehmed Surejja SO, IV, 309.

⁵⁵ Šams-ud-din Muhammed bin Hamza ul Fenari (рођ. 1350, умро 1431), познати учењак и кадија у Бруси. В. Brockelmann GAL, II, 233—34.

⁵⁶ ماوراالنهر (Ma-vera-un-nahr), оно што је иза реке, разуме се Džejhuna (Oksus — Аму-Дарја), Transoksiana — земље на север од Аму-Darje. В. EI, III, 477.

⁵⁷ Ulughbek b. Šahrüh b. Timur (рођ. 1394, умро 1449). В. Brockelmann GAL, II, 212.

⁵⁸ Brockelmann GAL, II, 212, Mehmed Surejja, SO, IV, 520.

⁵⁹ Hammer, GOR, 2 изд. I, 111—113 и Mehmed Surejja SO, IV, 354.

⁶⁰ Mehmed Surejja SO, IV, 100.

⁶¹ Ibidem IV, 40. После битке на Марици (г. 1371), у којој је ваљда Баба Пустин-пуш такођер играо неку улогу, султан Мурат у Јени-Шехиру дао му је сазидати завију (дервишки манастир). В. Tevarih-i Al-i Osman Ашикпашића у Париској Нар. библ., Ancien Fonds Turc № 115, f. 115a, Behrhauser—Brlić (BB). Извори Српске повјестнице, Беч 1857, стр 5; Wittek, Neues z4 Ašikpašazade, MOG II, 150.

III

Нема сумње, поред свега историског значаја победе на Косову и њене прворедне политичке важности за сву будућност отманске државе, насилна, неславна и кукавна смрт у том боју правоверног падишаха од руке презренога неверника, који је лукаво преварио правоверне, био је тежак ударац за верску свест свакога муслимана, чињеница, с којом се никако није хтео помирити његов религиозни понос. Правоверни историци морали су рачунати с тиме и на сваку руку ублажавати и слабити утисак тога историског догађаја. Затим, требало је још по могућности скинути моралну одговорност са свих оних, којима је била поверена дужност да штите падишаха и који су допустили саму могућност атентата на његову посвећену особу. Особито је ова одговорност морала бити велика, ако је царева околина доиста оставила свога господара сама на бојишту за време боја.

У првом случају турски историци прибегли су к интезивном наглашавању неизбежности и несавладљивости судбине, коју је одредио Бог сваком човеку. У таквој светлости постао им је и сам убица само оруђе у рукама воље Божје.

Правоверна наука о предодређењу⁶² и муслимански фатализам, који је из ње настао, олакшавали су историчима ту задаћу. Што се другога тиче, били су они присиљени извршити у читавој градацији низ извртања и ретуширања историских чињеница. Одбацивши једноставно и уклонивши једном за свагда детаље о томе, како је Мурат био остављен сам на бојишту, нису се тиме задовољили. Пренели су затим атентат и убиство у друго време и друге прилике. Тако су сам нападај пренели у време после свршетка боја, кад је свака могућност нападаја од стране разбијених непријатеља већ отпала и од страже султанове није се захтевала онаква опрезност. Стали су истицати у часу нападаја присутност око шаха чауша и страже, који су силом устали неверника, који је хтео приступити к шаху.⁶³ Шта више, део одговорности свалили су на самога султана, коме су у уста ставили неразумни налог чаушима, да пропусте хришћанскога пребега.⁶⁴ Напоследку, ставише фикцију о узајамном споразуму Мурат-хана са Хаком, (ص- Вишњом Иснином), уочи боја за време ноћне молитве, у којој је падишах предложио да принесе себе као курбан за спасење војске и за победу над неверницима.⁶⁵ К томе су измислили пророчки сан, који је падишаху навестио његову скору погибију.⁶⁶

Отвореност, тачност и стварност приказивања чињеница код Уруца, човека, који је очевидно био далек од богословске улеме (занимањем писар, син трговца), није одговарала, како видимо, назорима и појмовима духовничких а можда и дворских кругова. Међутим, и сам Уруц у свом приказивању даје доста места рефлексијама о неизбежности судбине, настојећи тиме да олакша одговорност и кајање криваца. Ипак *народну једренску* верзију Уруцеву одбацили су, осим споменутог анонима дервиша, сви доцнији турски историци, код којих је нигде више не сусрећамо.

Неки новији западни историци сматрају, да су турски историци пренели смрт Муратову у време после боја, желећи тиме да узвисе покојног падишаха и даду њему славу Косовске победе.⁶⁷ Но, ако упоредимо овај случај са другима мало пре наведеним мудровањима турских историка у каснијем приказивању Косовског боја, ваља се, мислимо, приклонити, нашој горе наведеној претпоставци.

⁶² О *قضا* (Qada') и *قدر* (Qader) в. EI, II, 642—644.

⁶³ Шукрулах, Нешри и Сад-уд-дин.

⁶⁴ Шукрулах и Нешри.

⁶⁵ Нешри.

⁶⁶ Феридун Ахмед.

⁶⁷ Радојчић, Грчки извори за Косовску битку, Гласник Скопск. н. д., Скопље 1930, књ. VII—VIII, 173 и др.

IV

Већ савременик Уруцев, један од улеме поимену молла Шукруллах бин имам Шихаб-уд-дин бин имам Зејн-уд-дин Зеки (умро око 1460),⁶⁸ који је довршио своју историју на персијском језику بهجة التواريخ (Бехџет-ут-Теварих) — Љупкост историја, — за великог везира Махмуд пашу⁶⁹ 1457 г., то јест по прилици у исто време кад је Уруц писао своју хронику, у краткој белешци о Косовском боју даје већ сасвим другу слику убиства Муратова. Мола Шукрулах писао је своју хронику кад су му биле седамдесет и три године у Бруси, где је свршавао свој живот као пензионер у неком имарету⁷⁰ трошећи своје време на студије курана и хадиса (предања). Делове Шукрулахове историје, који се тичу турске државе, обелоданио је 1925 Th. Seif у Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, одакле је одломак, који се тиче Косовског боја, превео на српскохрватски језик Ф. Бајрактаревић у београдској Политици.⁷¹

Шукрулах овако приказује Косовски бој:⁷²

چون درباب آخرت این را بجا آوردند باز بروم الی عزیمت نمود و بفرا مشغول شد و بولایت لاز توجه کرد ملک لاز سفید و کافران مغرب زمین را خبر فرستاد و یاری طلب کرد از افلاخ و انکروس و چه و سرف و ارنات و اولغار و فرنک لشکر فرستادند بیشتر از صد هزار کافر جمع شدند و بانواع یراقها پیش آمدند دو لشکر بهمدیگر رسیدند و حربی کردند که چرخ دوران ازان وقت که سرگردان است مانند آن ندیده مبالغه آدمی ازهر دو لشکر کشته و کالبدها بر همدیگر پشته و سرها در زیر پای شکسته شد اخر عنایت الهی رسید علماء کافر سرنکون و روی لشکر ایشان باشکون گشت و منہزم شدند و اهل اسلام در پی کردند شاه غازی با خاصکیان چند بر پشته قرار کرد که لشکر پی دوان باز کردند و سلطان الغزاة را دریابند مگر کافری مجروح شده و خون آلوده کشته اندرمیان کشته کان خود را پنهان کرده از جای برخاسته و افتان و خیزان سوی خداوندکار غازی مرادمی آمده است چاوشان منع کردند خداوندکار غازی مگر پنداشته که اهل حاجت است و خواست دارد چاوش را باز کردانیده است این کافر ملعون پیش آمده و باخنجر زده اذاجاء القضا ضاق القضا هان ساعت بلکه هان دم مرقبه شهادت رسید

شهید گشت مطلق

چون غازی بود بر حق

درسته تسمین و سبهمایه و سریر سلطنت غزاة را ببازید بیک گذاشت

У преводу то значи:

Кад је он (Мурат) извршио све оно што се односи будућем животу [преко гроба],⁷³ подузме изнова⁷⁴ поход у Румелију, предавши се светом рату с неверћницима. Кренуо је овај пут у земљу Лаза. Владар Лаз (melik Laz) чује [за то], пошље глас неверћницима земље запада и заиште од њих помоћ. Из Влаха, Угара, Чеха, Србаља, Арбанаса, Улгара [Бугара] и Франака послаше [му] војску. Скупи се неверћних више од сто тисућа и дођоше с различним оружјем. Обе војске сусретоше се и учинише такав бој каквога небески свод,¹⁸ откако се непрестано окреће, није видео. Неизмерно мноштво људи изгубе у једној и другој војсци. Лешеви накупише се гомилама једни преко других, а главе се ломљаху под ногама. Напоследку стиже

⁶⁸ Babinger GOW, 19—20.

⁶⁹ За великог везира Махмуд пашу в. Bašagić, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb 1931, стр. 40 — „Mahmud Paša Hrvat“.

⁷⁰ عمارة — имарет, задужбина.

⁷¹ Ф. Бајрактаревић, Један персијски текст о битци на Косову. „Политика“, Београд 15 априла 1933, № 53002, стр. 9.

⁷² Th. Seif, Der Abschnitt über die Osmanen in Šukrullah, Mitteilungen zur Osman. Geschichte II, 92—95, Hannover 1925

⁷³ Градњу мусафирхане, џамије и медресе у Бруси, које је начинио Мурат као своју задужбину.

⁷⁴ О предидућем походу Муратова у Румелију Шукрулах говори само у општим фразама: да су били освојени градови, вароши и земље.

милост Божја. Заставе неверничке беху пободене [у земљу] наопако,⁷⁵ а лица њихових војника обратише се [од правоверних] и они буду окренути у бег. Војници који исповедају ислам прогонили су их усточице. У то време, Гази шах са неколико лица, одређених за његову личну заштиту, оста на једном хуму, чекајући док се врати војска, која је гонила [непријатеља], и нађе заповедника победоносних војника.

Међутим, један неверник, будући рањен⁷⁶ и укаљавши се крвљу, сакри се међу лешеве. Дигавши се са земље, падајући и опет се дижући, приђе худавендигјару⁷⁷ Гази Мурату. Чауши му бранише, но победнички господар, помисливши да тај (неверник) има неку потребу и какву молбу (к њему), одврати чауше. Тада тај проклети неверник пође напред и удари ханџаром. (Та сигурно је) кад дође суђени рок, да постаје тесан сав земаљски престо! Истога сата, а може бити и истог часа, он (Мурат) удостоја се [високог] одликовања мучеништва за веру.

Пошто беше доиста победник у борби с неверницима за веру,
то је без икакве сумње постао и мученик за њу.⁷⁸

Године седам стотина и деведесете.⁷⁹ — Престо господства над победоносним војницима остави Бајезит-бегу.

* * *

Ако анализујемо наведени текст, не можемо да не опазимо његово готово потпуно слагање с песничким приказом Ахмедијиним.⁸⁰ Шукрулах је дакако познавао Ахмедију, могао се с њиме сусретати и у Једрену и у Амасији, одакле је Шукрулах био родом и где је Ахмедија, како знамо, довршио живот. Шукрулах је у целини преузео Ахмедијин приказ, само је слику убиства Муратова нацртао на свој начин. Он први говори, да су чауши, који су чували падишаха, стали пред атентатора и, што је главно, — фразом: „Победник худавендигјар помисливши да тај [неверник] има неку потребу и какву молбу (к њему), одврати чауше“, — први од турских историка преноси на самога султана одговорност што је к њему био пуштен убица. Шукрулах још не говори као каснији историци одлучно, да је Мурат погинуо код прогоњења побеђених непријатеља, но из његова текста, као и у Ахмедије, излази да се убиство догодило после потпуне победе над Србима, кад је војска хришћанска била већ разбијена и гоњена.

Шта је изазвало Шукрулаха да даје овакав нов приказ догађаја? Је ли то била реакција на хронику Уруцеву, или је то била можда версија о погибији султана Мурата, примљена и патронизована од богослова (улеме) и духовништва? Треба имати на уму, док је Уруц потекао из трговачких кругова, да је молла Шукрулах по оцу и деду припадао духовној средини. Коначно, може бити да је то била и дворска версија, коју је Шукрулах примио пишући своје дело за великог везира. Познато је, да се молла Шукрулах одликовао за владе Мурата II и Мехмеда II својим опширним научним знањем. Обојици ових владара био је саветник⁸¹ и налазио им се дакле близу.

Већ је Ахмедија, који је, како смо видели, такођер живео на двору и прерадио своју Искендер-наму за свога господара, унука Муратова, приметио у својој песми:

Коњица и војска оде гонити непријатеља,
а шах са неколико слугу оста на једном месту.

⁷⁵ Код Турака је био обичај после победе наопако забадати непријатељске заставе у земљу. В. наш чланак: Тко је заправо био Џерзелез Алија, *Zbornik za narodni život*, Zagreb 1933, књ. 29, св. I, стр. 26.

⁷⁶ Шукрулах је први, који каже за убицу да је он већ пре атентата био рањен. Овај његов детаљ прихвата и развија касније Нешрија. Најстарији, Ахмедија, каже само да се атентатор укаљао крвљу лежећи међу лешевима.

⁷⁷ *خداوندگار* (hudavendigjar или hudavendikjar) — персијска реч (господар, суверен, принц). Kramers у EI, II, 1028 погрешно мисли да се овај називак Мурата I појавио тек код каснијих историка у XVI столећу. Случај Шукрулаха обара то мишљење. Упор. такођер EI, III, 785.

⁷⁸ Шукрулахов персијски превод 17-ог бејта Ахмедијина.

⁷⁹ Година 790 по хиџрету трајала је од 11 јануара до 31 децембра 1388.

⁸⁰ Th. Seif спомиње такођер (о с. стр. 65) да се Шукрулах у свом тариху уопште врло подудара са стиховима Ахмедијине Искендер-наме. Упор. Мишковић, KB, стр. X, где се погрешно мисли да су Ахмедија и Шукрулах обојица могли црпсти своје податке о Косовском боју из истог старијег извора.

⁸¹ Seif о. с. стр. 67.

То значи да је Ахмедија већ одбацио вест о остављеном од страже падишаху, која је, дакако, и у његово време постојала, и не спомиње ништа о наставку боја по смрти падишаховој.

Тако је молла Шукрулах, како видимо, одлучно одбио *народну једренску версију* о убиству Муратову, наведену код Уруџа,⁸² и први наводи у целини нову, назовимо је, *духовничко-дворску версију*, која је затим примљена од свих каснијих отманских историка.

V

У последњој четврти XV столећа, око 1484, писао је своју историју, познату под именом Менакиб или Теварих-и ал-и Осман, осамдесетшестогодишњи старац дервиш Ахмед, познатији у науци под именом Ашик-пашазаде, то јест Ашикпашић.⁸³ Ово презиме носио је дервиш Ахмед по свом знаменитом прапрадеду Ашик-паши, аутору познатог песничког дела Gharib-name.⁸⁴ Ашикпашић у своме животу много је ходао по свету, борио се против неверника, а под крај својих дана написао је ово историско дело. У том Тевариху сам каже, да је догађаје до Бајезита Јилдирима, дакле и бој на Косову, изложио по приповедању историка Јахши-Факиха, сина имама Орханова.⁸⁵ Сачувало се неколико преписа Ашикпашићева дела. Г. 1916 „Друштво за изучавање турске прошлости“ издало је у Цариграду по два рукописа, по цариградском и ватиканском, текст Ашикпашићева Тевариха. Превод делова тога дела, који се тичу југословенске историје, учинио је Г. Елезовић у XXVI књизи Братства (г. 1932) у раду под насловом „Турски извори за историју Југословена“. На стр. 62 турског издања, а на стр. 56—57 у Елезовића, налазимо Ашикпашићев опис Косовског боја.

С јесени 1932 г., радећи у рукописном одељењу париске Народне библиотеке, имао сам прилику да поближе проучим рукопис Ашикпашићева дела, који се онде чува под сигн. AFT п. 115. Тај је рукопис прешао у Народну библиотеку из Краљевске библиотеке у Версају и већ одавно налази се у Француској.⁸⁶ Нажалост, тај је рукопис оштећен на свршетку и зато нема датирања.⁸⁷ У сваком случају, судећи по цариградском издању, он је старији и бољи од рукописа ватиканског и цариградског.⁸⁸ На листовима 56б и 57аб овог рукописа налази се опис Косовског боја, који се разликује од наведеног издања. Зато га дајем у турском оригиналу и у преводу.

باب آتی بیان ایدر کم مراد خانی غازی لاز قرالیله نه صورتلن اوغرشدوغنی بلدر
لاز کندو خانه الجی کیندردی آیتدی کل کوش اواده بولشالوم والا سنداخی اوغلنلرکی بله
کتور دیدی بنیم بر اوغلولم وار آتی بله کتوربین دیدی هله بولشالوم یه جنک ایدوز یا صاح اول

⁸² Назвали смо народном ту версију не ради тога што је постала у народу или што је у њему раширена била, него ради порекла историка, који су је прихватили, из средњег сталежа једренских грађана, као супротност версији, коју заступају припадници духовних и двору блиских кругова.

⁸³ Babinger GOW, 35—38.

⁸⁴ О Гариб-нами, најстаријем песничком делу (довршеном 730 = 1329) на западном турском језику види Babinger, "Aşyq Paşas Gharib-name, Sonderabdr. aus Mitteil. des Seminars f. Orient. Sprachen XXXI (1928) II Abteil. стр. 1 и 7. Berlin 1929. Леп стари рукопис Гариб-наме, преписан од једног потомка Ашикпашина, чува се под бр. 312 у Балканском институту у Сарајеву. У OZJA има два рукописа овог дела, бр. 624 потпун, и бр. 869 крњ.

⁸⁵ Ашикпашићева хроника (изд. Друштва за изучавање турске прошлости), Цариград 1916, стр. 84.

⁸⁶ Овај рукопис № CI у Catalogus Codd. Mss Bibliothecae Regiae I, Paris 1739 овако је описан: "Liber cujus titulus Tevarikh al Osman, ... a jactis imperii fundamentis ad Bajazethem usque quartum Turcorum imperatorem, auctoris nomen desideratur, a quo nonnulla prodita sunt veritati parum consentanea.

⁸⁷ Потанко је овај рукопис описао P. Wittek, Neues zu Aşikpaşazade, MOG II, 147—164. Упор. Giese, Die altosmanische anonyme Chronik d. Aşikpaşazade, s. 56—57, Leipzig 1929.

⁸⁸ Римски рукопис је у Ватиканској библиотеци № XXX (пре власништво шведске краљице Христине); цариградски је у Античком музеју. (Упор. GOW, 37).

حقك تقدیرنده هر نه اولسه خوش کورالوم دیدی والا خانه مبالغه آرمغانلر کوندرمش وکافیدنده قرداشم
 خان دیو یازمش وداخی آتش کیم ابو راغله کلدیش بنداخی سنی ابو راغله قرشولدن دیش مراد
 خانی غازی داخی اکی اوغلن بله آلدی بازید خانی کیم آنوک آنده کوتاهی وحمیدالی سنجاغی انوکدی
 ویعقوب چلبک آنده قرابی سنجاغیدی مراد خانی غازی امر اندکم جمع ولایک بکاری ابو لشکر
 جمع ایدمل حاضر اولار کلر

نظم

چوزلدی سنجاغ چلندی کوسلر	بو بکار بر برین کورنجه کوزلر
بورودلر غازه نیت ابد	بو شمعدا اولدی شمدی بزلر
غازیلر قلدی آت آزره نمازی	او خان آندی حقیلن چوق نیازی
دیدى حقه دینو اسلام سنکدر	اطاعة حضرت طفری بشم در
وکر بن بحر عصیانله غرقم	عنایت لطف له احسان سنکدر
نیاز آندی و کافره بولشدی	ایکی عسکر بر بری له طورشدی

کافرلر کیم اسلام لشکرین کردیلر هاندم کیندرلرنی طفرندلر بورودلر صاغ طرفدن بازید خان طردی
 و رسول طرفدن یعقوب چایی طورددی غازلر دخی تکبیر آتدیلر کافره قرشو یوردیلر ایکی ناماز اورناسنه
 دکن جنک اولدی صاغ قولدن بازید خان صول قولدن یعقوب چایی ابو جنکدر آتدیلر لاز یعقوب
 چایی طرفنده واقع اولدی واولطرفک لشکری صندی وبو طرفدن خانه قرشو بلش کوبله درلدی برکافر
 سکوسن آردندن سرد شیبسی آنده طفری خانه یوردی غازلر قرشولدیلر آیدرکه کدک بن ال اویمکه
 کلدیم و هم بشارته کلدیم لازى اوغلیله دتدلر اشد کتوری بورلر دیدی غازلر فارغ اولدیلر هاندم ایروی
 کوندربله چوردی خانی سنجدی قیز خانک اوزرنه چادر دتدیلر بازید حاضردی سنجاغ دینده قودلر
 یعقوب چایی طرفی خود کافری صمشد کلدلر آتدیلر کل باباک سنی استر دتدلر هانکه کلدی آتی
 دخی باباسی کبی آتدیلر لازى اوغلیلن کتدیلر آنلری دخی حالو حالنه بتدیلر اول کیجه لشکرده
 اضطراب اولدی صباح کیم اولدی بازید خانی قبول آتدیلر کوچیدیلر ادرینه توجه آندلر و بو ماجارانک
 تاریخی هجرتک یدبوز طاسان برنده واقع اولدی

У преводу то значи:

Глава, која саопиштава извештаје о шом, како су се сукобили на бојном пољу Гази Мурат хан са краљем Лазом.

Лаз сам оправи посланика к хану и рече: „Дођи и сусрешћемо се на Косову“. И додаде још: „Но доведи заједно са собом и своје синове. И ја имам сина, рече [Лаз], ја сам такођер одлучио довести га са собом. Дакле, састаћемо се. Или ћемо бој заметнути или ће бити мир. Но што нам год по одредби Вишње Истине буде суђено, рече [Лаз], примићемо с захвалношћу!“ Али поред свега тога, [Лаз], како кажу, посла хану неизмерне дарове и у својој посланици, како приповедају, ослновио га је: „Брате мој, хане!“ И још је додао: „Дођи са добром спремом, и ја ћу, рече, заповедити да те дочекају са добрим наоружањем“.

Гази Мурат хан узме дакле заједно са собом [своја] два сина, Бајезита хана, којему се у рукама нахођаху Кутахија и санџак Хамидова земља (Хамид-ели), и [Јакуба Челебију], којему у рукама беше санџак Караси.⁸⁹ Затим Гази Мурат хан заповеди, да бегови од све земље скупе добро војску, да се приправе и дођу.

Назм (поезија):

Развише се санџаци, ударише велики бубњеви!
 Ови беги погледају се и (охоло) шећу!

И ево кренуше на пут, приправивши се за свети рат против неверника,
 сад говоре само о сукобу с [њима]!

Газије на коњима учинише намаз!
 Тај хан дуго потраја с Вишњом Истином у понијеној молигви!

Он рече Вишњој Истини: Дин и ислам су твоји!
 А мени ваља да Ти се непосредно покоравам!

⁸⁹ Кутахију је добио султан Бајезит као свадбени дар (чини се г. 1381), кад се оженио ћерком Гермијан-оглије. (В. EI, I, 702 и III, 785). Санџак Караси, којим је управљао Јакуб Челебија, био је освојен од султана Урхана г. 1345 (в. EI, II, 801), Упор. и бел. 160.

И ако ја тонем у мору греха,
али Теби се пристоји и милост, и благонаклоност, и доброхотност!

Доврши хан молитву и сrete се са неверником!⁹⁰
Две војске сташе једна према другој!

Неверни, чим видеше правоверну војску, одмах упереше⁹¹ своја копља и удариш [на правоверне]. С десне стране стајао је Бајезит хан, а с леве Јакуб Челебија. Газије повикаше величање Еожје: „Аллаху екбер“ (Бог је највећи) и такођер јуришаше невернима у сусрет. Бој је ишао до пола времена између ова намаза. С десне стране Бајезит хан, а с леве Јакуб Челебија учинише добар ценк (бој). Лаз беше на страни Јакуба Челебије и на тој страни војска [наша] буде разбијена.

Међу тим, с ове стране (показа се) један неверник, по имену Билиш Кобила. Пруживши копље дођим крајем у вис, с капом у руци пође право к хану. Газије закрчише му пут. Он говори: „Уклоните се, дођох целивати руку и дођох такођер јавити добар глас: Лаза са сином ухватише, ено онде, воде их“. (То) рече и газије престаше (сметати му). Он у један трен стиже до хана, обрну копље, прободе хана. Брзо над ханом поставише шатор. Бајезит беше присутан. Посадише га под санџаком. Стрџна Јакуба Челебије, како кажу, сама разби неверника. Дођоше (к Јакубу Челебији) и рекоше: „Дођи, зове те твој отац!“ Тек што дође, с њим поступише као с његовим оцем. Допремише Лаза с његовим сином. И њих доведоше у стање, које им приликоваше. Те ноћи догодише се у војсци смутње. Но чим наступи јутро, (војници) примише Бајезита (за падишаха).

Затим догоше табор и пођоше пут Јелрена. Сви ти догађаји збише се 791 г. хиџрета.⁹²

*
* * *

Из наведеног текста излази да се Ашик паша-заде у почетку свога описа потпуно слаже с *народном* версијом Урудевом. И он као Уруџ наводи, да је кнез Лазар изазвао Мурата пославши у ту сврху нарочитог посланика. Ашикпашић шта више наводи и титулу коју је у свом писму наводно употребио кнез Лазар, назвавши падишаха „Брате мој хане“. Овакав наслов и ако уљудан био је дакако у очима правоверних необичан и неприличан. Видели смо код Ахмедије, какво су мишљење о романијским господарима имали на турском двору у Једрену:

Кад Мурат узе и освоји Рум,
његове господаре (бегове) учини својим робовима!

Ако узмемо, да саопштење Урудево и Ашикпашићево о шиљању посланика од кнеза Лазара, с писмом, Мурату одговара историској истини, онда нам је схватљиво, којим је путем могло доћи овако саопштење до скромног дервиша какав је био Ахмед Ашикпашић. Отац историка Јахши Факиха, по чијим речима даје свој опис дервиш Ахмед, био је лични имам султана Орхана, а јамачно је и његов син био близак Муратовом престолу. Оваква необична титула дата правоверном султану од српскога хришћанскога кнеза свакако је морала изазвати необичан утисак на двору султановом и дуго остати у памети усменог предања.

Но ако се у почетку свога излагања Ашикпашић подудара с Уруџем, у даљем приповедању оштро се с њиме разилази, приближујући се *богословско-дворској* версији Шукрулаховој. И код њега, као и код Шукрулаха, стража Муратова, правоверне газије, зауставили су убицу, но он их вара лажном изјавом. Али, Ашикпашић не наводи, као што то чини Шукрулах, налог Муратов, да пропусти к њему атентатора.

⁹⁰ Ову кратку молитву Муратову пред бојем код Ашикпашића претворила је машта Нешријина у узајамни уговор Худабендигјара са Вишњом Истином (ul Naqq), по којем је Мурат дао свој живот као курбан за Косовску победу.

⁹¹ *طفرع* doghrutmaq, rendre droit, corriger, arranger. Bianchi II, 199.

⁹² Година 791 по хиџрету трајала је од 31 децембра 1388 до 19 децембра 1389 г. Најстарији дакле препис Ашикпашићеве хронике, како видимо, бележи тачно годину Косовског боја. Према томе погрешке у датирању код Уруџа и Шукрулаха могле су настати непажњом преписивача. Упор. чланак Ф. Бајрактаревића: „Многи турски извори тврде да Косовска битка није била 1389“, Политика (Београд) 7 априла 1934, № 53002, стр. 6.

Париски рукопис Ашикпашићев не говори јасно о времену убиства султанова, но по реду његова излагања догађаја ваљало би закључити, да је атентат био изведен после свршенога боја. У цариградском пак издању, које очевидно претставља каснију прераду основног текста, извршење убиства после боја као да је хотимице нарочито истакнуто премештањем реда тога догађаја. Тако је (наводим по Елезовићеву преводу), овде непосредно после убиства постављен детаљ о заробљењу и довођењу везаног кнеза Лазара, који каже: „Шта да радимо сад? С нама је свршено.“ И тек пошто је посечен кнез Лазар био је, по цариградском издању, изабран Бајезит падишахом и убијен Јакуб Челебија.⁹³

Ашикпашић у свом излагању спомиње две нове црте, којих нема код других турских историка, и то најпре каже, да је Милош приступио к Мурату окренувши копље наопако, а затим да га је тим копљем пробо. Тим се он разликује од других, који говоре, да је ударац био задан ханџаром. Затим Ашикпашић једини одређује време до кога је трајао бој — „до средине времена међу два намаза“, имајући при томе јамачно на уму први и други намаз (сабах и подне). Пошто се сабах сваки дан клања приближно четрдесет и пет минута пре изласка сунца, које 15 јуна, по старом стилу, излази на Косову у 4 сата 28 мин., а подне се клања око четрдесет и пет минута пошто је сунце прешло зенит, а то је за Косовски меридиан 15 јуна у 12 сати 4 мин., то је средње време између та два намаза тога дана пало у 8 сати и 7 минута.⁹⁴ Версију о Муратовом убиству копљем има и Халкокондил, што значи да је она била доста раширена међу Турцима у другој половини XV столећа.⁹⁵ Вреди забележити да ова два детаља Ашикпашићева приказа налазимо и код дубровачког историка Лудовика Туберона (Цријевића), који у своме делу *Commentaria suorum temporum* такође приповеда: како је Милош дошао цару наопако окренувши копље и каже да је бој трајао до осам сати ујутро.⁹⁶ — Одатле се намеће закључак да је опис Ашикпашићев био познат Туберону.

Да би свршили с Ашикпашићем треба још споменути, да је он први, променувши у турском писању имена „Косова“ тврдо *q* на меко *k*, створио каламбур, који је за њим примио и Сад-уд-дин, коме су га до сада и погрешно приписивали.⁹⁷ — Ашикпашић место *Qösova* пише *Küs-ova* (равница или поље великих бубњева).

Ашикпашић исто тако први од турских извора даје име Муратова убице, називајући га Милош Кобила, но упоредо с тим прави и од њега каламбур, *Biliş Küb-ila*, што значи „онај који зна задати ударац“.⁹⁸

Према свему томе Ашик паша-заде је четврти по реду турски историк XV столећа, који се забавио Косовским бојем. Ако су Ахмедија и Шукрулах у својим делима били доста кратки и нису дали особито видних података, Уруц и Ашикпашић дају занимљиве детаље, који бацају нову светлост на тај велики бој.

*

* *

Вероватно, из краја XV (а могуће и из почетка XVI) столећа имамо још један опис Косовског боја на турском језику, и то у анонимном *Теварих-и ал-и Осман*, који је 1922 г. издао Giese.⁹⁹ Састављач тог описа искористио је до-

⁹³ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, Братство XXVII, Београд 1932, 57.

⁹⁴ Види календар *Таквим* за 1934 (1352—53), Сарајево 1934, део за Скопље, стр. 23.

⁹⁵ Халкокондил, *Historia Coloniae Allobrogum*, 1615, 35. Упор. и Н. Радојчић, *Грчки извори за Косовску битку 171*. Смрт Муратова од ударца копља бележи (г. 1403; и шпањолски по-сланик у Самарканду *De Clavijo Ruy Gonzales*, в. Rački, *Boj na Kosovu*, Rad 97, 40.

⁹⁶ L. Tubero, *Commentaria suorum temporum*, I, 262—64, Rhagusii 1784.

⁹⁷ EI II, 1143.

⁹⁸ Bianchi et Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, Paris 1850, I 434; II 651 и *Париска Нар. библ. Suppl. turc* № 154, f. 26b и 26 bis. ab.

⁹⁹ F. Giese, *Tevarih-i al-i Osman*, Breslau 1922, I, 26—27; B. OZIA, № 1620, f. 35b—37b.

словно текст Искендер наме Ахмедијине и делимице Менакиб (Теварих) Ашик-пашићев. Тај опис не даје нових података и ради тога нема за науку особитог интереса, али занимљив је као пример најсамовољнијег руковања историјским чињеницама и безобзирног мењања и фалсификовања историског текста. Тај безимени писац унео је у своје дело стихове којима Ахмедија описује Косовски бој. Но наводећи текст Ахмедијин, аноним Гизеов изоставио је промишљено, како ћемо видети, читав први бејт Ахмедијин и почиње од другог бејта, у којему је себи допустио малу, али значајну преинаку: место оригиналног لاڙ (Лаза) ставио је لاز (Лаз) одбацивши крајње ه, и начинио од датива номинатив, а од објекта у реченици субјект читаве радње. Изашла је реченица:

لاڙ داخ اندی طمع انجام کار ارا یرده دشدی لاڙ کیر دار

Што значи:

На крају крајева обузе и Лаза похлепа (за освајањем),
и зато настаде онде неопходно борба!

Истина овом променом страдао је ритмички метар стиха и правилно читање¹⁰⁰ захтева ипак „Лаза“ (датив), но обични читалац, који није доста вешт компликованој оријенталној метрици, не опажа тога недостатка, и место тога добива сведочанство савременика о кривици Лазаревој за почетак непријатељства. Значајно је да ни издавач дела Анонимова, познати турколог Giese, није опазио ту превару безименог историка и превео је ту реченицу на немачки

„...Schliesslich wurde der Serbe auch habgierig,
Notwendigerweise kam es dort zum Kampf.“

Очевидно Ахмедијино приказивање узрока рата није одговарало дидактичним тенденцијама правоверног анонима, који је одговорност за тај фатални рат пренео с Мурата, будућег шехита, на тобоже похлепног кнеза Лазара.

Безименик Гизеов први од турских историка спомиње турбе на месту погибије Муратове.

اندن دشدی یرده داخ بر تره بیدروب بلار اندلر شمد داخ اول یرده ترسی طورر

„Затим на оном месту где је он (Мурат) пао, заповедише начинити турбе и тиме су га јавно обележили. — И сад још турбе његово стоји на том месту“.

Потоњом реченицом аноним Гизеов показује да је турбе било саграђено давно пре њега.¹⁰¹

VI

Прелазећи краткој анализи описа Косовског боја код турских историка XVI столећа, чија су дела, како рекосмо, давно позната науци и подвргнута озбиљној критици, не можемо, пре свега, неспоменути речи Хамерове: Die That des Sultanmörders Milosch, erzählen die osmanischen Geschichtsschreiber einstimmend.¹⁰² Хамеру, дакако, нису били познати извори XV столећа и он има ту на уму само писце од XVI столећа даље. Како смо већ горе споменули, у турској историографији као да је била изграђена нека врста службене версије, која се највише приближавала богословско-дворској версији Шукрулаховој, која је затим прихваћена и од свих каснијих историка.

Први од историка XVI столећа био је Мехмед Нешри (умро вероватно 1520), који је у шестом тому (qism) своје опширне Џиханнуме (Светски обзор), познатом под засебним именом Тарих-и ал-и Осман, а особито у трећем одељку (tabaqat) оцртао историју куће Османове. Нешрија је писао, по свој прилици, своје дело већ после смрти Бајезита II (умро 1512).¹⁰³ Он је

¹⁰⁰ Ахмедијина Искендер-нама спевана је по просодијском систему (parmaq hisabi), али врло слободно (EI I, 210).

¹⁰¹ Упор. Јиречек—Радонић, Историја Срба, II 93, Београд 1923, где се говори да се Муратове турбе на Косову не помиње у доба српских деспота, него тек у Халкокондила, Петанчића и Курипешића. В. такође Rački, Вој на Kosovu, Rad 97, 57, бел. 2 и Мишковић, KB, 121—122.

¹⁰² GOR (I. изд.) I, 211.

¹⁰³ GOW, 38—39.

први од турских историка, који је посветио већу пажњу Косовском боју и догађајима, који су му претходили и дао им, у поређењу са старијим историчима, нерамерно више места у своме делу. По професији Нешрија је био учитељ-катихета у Бруси. Може бити да је управо ради тога он у излагању у првом реду доктринар и дидактик, који жели у читаоцу пробудити верску и ратну врлину, а мање приповедач, који излаже историске догађаје. Ниједном турском историчу онога доба нису туђи осећаји, којима је био задахнут Нешрија, но он се међу њима особито одликује интензивношћу свога верског становишта, коме је веран током читаваго свога приказивања. Језик његова дела је једноставан, лак и разумљив за свакога.

Какове је изворе могао наћи у првој четврти XVI столећа Нешрија, који је толико места дао Косовским догађајима у своме Тариху? Пре свега треба узети, да су му била позната споменута четири историка XV столећа. А могуће је да је имао, осим тога, при руци још каква нама непозната или касније изгубљена историска дела XIV и XV столећа.¹⁰⁴ Дакако, Нешрија у своје време није се више могао непосредно користити приповедањем учесника и савременика косовских догађаја, али је могао чути још много живих успомена, које су усменим предањем ходале по народу, а особито вероватно међу војницима. Значајно је, да Нешрија, за разлику од других раније споменутих историка, сваки део свога приповедања почиње стереотипним фразама: *روایت در روایت اول نور روایت ایدر* то јест, каже се, приповеда се, приповедају и слично, као да жели тиме показати поглавито на усмене изворе свога излагања. (Упор. о том мишљење Фр. Рачкога, Вој на Kosovu, Rad књ. 97, стр. 44).

У тексту догађаја, који нас занимају, Нешрија употребљава и речи узете из српског језика, као „господар“,¹⁰⁵ „витез“,¹⁰⁶ и два пута израз „за Бога“.¹⁰⁷ По томе можемо нагађати, да Нешрија, ако није владао српским језиком, он га је барем разумео. Затим, код пажљивог читања текста Нешријина намећу се нехотице неке паралеле између његова приповедања и српске традиције о косовској катастрофи. Такви детаљи код Нешрије, као: повратак посланика из турског табора и његов повољан извештај о броју турске војске, дат кнезу Лазару,¹⁰⁸ гозба у хришћанском табору уочи боја, на којој је био присутан и сам кнез Лазар,¹⁰⁹ разговори у хришћанској војци пре боја¹¹⁰ и, најзад, отворена изјава Милоша пред кнезом Лазаром: „Одлучио сам поћи и убити бега турскога“,¹¹¹ све то личи на садржај српске традиције, коју је Нешрија дакако обрадио и осветлио на свој дидактички начин. Ово наше нагађање, да је Нешрија познавао српске усмене традиције о Косову, потврђује нам и он сам на једном месту, кад говори, да је српски војвода Димитрије, послан од Лазара да узме од Турака Шехеркојски град (Пирот), *по причању* био *javuz behadır mal'ın* (грозан, храбар, проклетник), који је сам излазио против десет тисућа.¹¹² То баснословно причање чуо је Нешрија јамачно негде на Балкану.

Текст Нешријин који се тиче Косовског боја анализовали су Панта Срећковић и Иларион Руварац,¹¹³ са два супротна гледишта. Срећковић је хтео да доведе у склад Нешрију са српским народним песмама о Косову и тиме потврди историску исправност тих песама.¹¹⁴ Нама се чини, да местимично подударане Нешријино с косовском епиком потврђује само то, да је Нешрија

¹⁰⁴ О изворима с којима се послужио Нешрија говори Wittek MOG I, 139.

¹⁰⁵ Рукопис Париске Нар. библ. Suppl. turc № 153, л. 73a, 76b; Leunclavius, *Historiae musulmanae Turcorum, Francofurti* 1591, стр. 287, 22 и 294, 44 и Behrner-Brlić стр. 54, 59, 66 и 77. — Даље наводим сва дела скраћено: № 153, „L“ и „BB“.

¹⁰⁶ № 153, 63b.

¹⁰⁷ № 153, 62b и 70b; L 259, 34 и 281, 17; BB 44.

¹⁰⁸ № 153, 73ab; L 287; BB 54 и 59—61.

¹⁰⁹ № 153, 76b; L 294; BB 64—66 и 77.

¹¹⁰ № 153, 78ab; L 297—298; BB 70—72 и 82—83.

¹¹¹ № 153, 80b; BB 70 и 88.

¹¹² № 153, 69b; L 279; BB 42—43. — Упор. Руварац о. с. 352—56.

¹¹³ Руварац о. с. 262—305.

¹¹⁴ П. Срећковић, Путничке слике, Гласник XLII, 340—349, Београд 1875.

свој приказ косовских догађаја у хришћанском табору оснивао и на традицијама, које је сам слушао у почетку XVI столећа на Балкану.

Код свога потанког излагања погибије Муратове Нешрија прихвата две версије, Шукрулахову и Ашикпашићеву, при томе, на крају свога приповедања, репродукује готово дословце потоњег.¹¹⁵ Ипак вероучитељ Нешрија, да би још већма ослабио утисак дела српског јунака, уноси у своје дело споменуту фикцију мистичког уговора између Вишње Истине и султана Мурата. Тај уговор догодио се уочи боја за ноћне молитве, кад је Мурат предложио Богу свој живот као курбан за спасење правоверне војске и за победу ислама.¹¹⁶ Развијајући даље ту фикцију Нешрија назначује, као да је сам убица само оруђе у рукама Вишње Истине. Султан Мурат код Нешрије, веран примљеној обвези, после свршетка боја „тежаше за смрћу и сам се чуђаше, кад не виђаше више за себе знамења ни трага мученичкој смрти“.¹¹⁷

Тако је *богословско-дворска* версија убиства Муратова у Нешрији нашла свога најизразитијег и најпрецизнијег коментатора.

Приповетка Нешријина већ од краја XVI столећа постала је својина Западне науке по Леунклавијевој *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae* (изд. 1591 и 1595 у Франкфурту на Мајни). 1857 г. изашао је у Бечу опис Косовског боја према Нешрији у немачком преводу W. Behnhaeга и ћирилицом у српском преводу А. Т. Брлића. Бернауер је начинио свој превод по рукопису бечке Народне библиотеке бр. 986, који су у то време држали за једини сачувани екземплар. Г. 1932 имао сам згуду прочитати Нешријин опис Косовског боја по рукопису париске Народне библиотеке, Suppl. turc p. 153. Било би врло потребно ново проверено издање Нешријина текста са преводом по рукописима париском, бечком и цариградском.¹¹⁸ И немачки превод Бернауеров, а још већма српски Брлићев нису ни издалека савршени, па је Руварац имао пуно право тужећи се на њих.⁵ Нов критички превод решио би без сумње сва спорна и нејасна места у тексту. Треба имати на уму: ако је наука многе од Нешријиних података отклонила као тенденциозне, да је неке од њих ипак примила као потпуно веродостојне. Међу такве податке иду у првом реду подаци о смеру путовања турске војске на Косово, а и многи детаљи о догађајима у турској ордији до боја и за боја. Приказ Нешријин служио је до сада као подлога свима каснијим историцима, па и за онаквога западног познаваоца турске историје, као што је био Хамер-Пургштал. (Упор. Мишковић КБ, 57—64).

Особито су нејасна у тексту Нешријину, као обично у турским текстовима, хришћанска имена. Како их нису муслимани разумевали, сваки писар их је мењао и окретао на свој начин. Западни историци муче се, често без резултата, како би их одгонетнули. Остављајући детаљну анализу тих имена за ново проверено издање текста Нешријина, дајем овде само неколико својих опажања. Нејасно је презиме споменутога војводе Димитрија, којег је кнез Лазар био послао да ослободи од Турака Пирот.¹¹⁹ Име тога војводе понавља се и на другом месту код Нешрије.¹²⁰ У рукописима париском и бечком пише се Димитријево презиме *يوند اوغلي* Jund-oghlu. Бернауер је читао различно, Woind или Jund. У првом случају погрешно је свезао с именом арапски везник ve (= и).¹²¹ Преводиоци тумачили су Јунд као Војин, Јунди, Јуни, Иванда и Јохана.¹²² Држим да се због блиске сличности у турском брзопису

¹¹⁵ № 153, 80b и 81a; BB 70 и 89.

¹¹⁶ № 153, 75a и 76ab; L 293—94; BB 62, 64, 73, 75.

¹¹⁷ № 153, 80b; L 301; BB 70 и 88.

¹¹⁸ О рукописима Нешријина тариха в. GOW 39.

¹¹⁹ № 153, 69b—70a; L 279—280; BB 42—45.

¹²⁰ № 153, 78a; L 297; BB 70.

¹²¹ BB 41.

¹²² L 297; BB 43 и 82; Руварац, о. с., 303. Упор такође Јб. Ковачевић, Годишњица X, 248; Мишковић, КБ, 30—31, 68 и 96 и Ј Ђорђевић, Јесу ли Турци победили Србе на Косову, Ратник VIII, 108, Београд 1934, где ови аутори, на основу погрешног читања Бернауеровог „Woind“ дају војводи Димитрију презиме Војиновић и Војихновић.

комбинације слова п и d са k овде код преписивања догодила замена слова k (ك) које се често чита као g) у слова п и d. Ради тога држим, да је то презиме испрва било писано *جوك اوغلي* Jug-oghlu (Југовић). Показали смо већ, да Димитрију Југовићу Нешрија даје карактеристику узету из српске народне традиције.¹²³ Вреди споменути да у Тац-ут-тевариху Сад-динову ово презиме Димитријево већ гласи *لوند اوغلي* Lund-oghlu,¹²⁴ које Братути преводи као „*principe di Levanda*“.¹²⁵

Друго име, које се опире идентификацији и које је изазвало спорове између Срећковића и Руварца,¹²⁶ јесте презиме неког заповедника девет тисућа људи, који је на ноћној гозби одвратио кнеза Лазара од наума да по ноћи нападне Турке.¹²⁷ У бечком и париском рукопису ово презиме писано је *Бј*. Бернауер је читао то као Јока, а Мурат драгоман (код Леунклавија), као Баја, видевши очито једну нокту (тачку) под арапским ј место две. Срећковић је нагађао, да ли би то био Вук Бранковић, што је изазвало оправдан протест Руварчев. Дан. Медаковић и Љ. Ковачевић опет су мислили, да би то могао бити Ђурађ Срацимировић Балшић (В. Повѣстница Србског народа II, 106 и Отаџбина св. 82, стр. 185—205). Чини ми се, да би ово презиме требало читати Југа, јер код транскрипције речи Јока Нешрија би био пре написао *ق* (q) место *ك* (k). (Упор. Љ. Ковачевић, Годишњица, X, 249). Код Сад-уд-дина налазимо већ ово име искварено у „Јурги“,¹²⁸ што је Братути превео на талијански као *Georgio*.¹²⁹ На темељу овог погрешног превода Братутијева мислио је и Рачки да је Ђурађ Срацимировић војевао на Косову уз Лазара. (Рачки, о. с. 48—49).

VII

Прећи ћемо сад на опис Косовског боја у Тац-ут-Тевариху, који је одавна преведен на више европских језика¹³⁰ и по томе добро познат на Западу. Сад-уд-дин се у свом излагању послужио текстовима Ашикпашићевим и Нешријиним. Од Ашикпашића узео је приповедање о Лазареву поклисару к Мурату с писмом-позивом на Косово. Сад-уд-дин сматрао је нужним да на свој начин развије и тачније изнесе садржај тога писма, а исто тако да састави и одговор Муратов кнезу Лазару, и тим што јасније расветли одношаје Турака и Срба пре Косовског боја.

*
* *
*

Турски историци, како смо видели, уопште још пре Сад-уд-дина настоје доказати, да је прекид одношаја међу Муратом и кнезом Лазаром изазвао потоњи. Данас немамо историских вести са хришћанске стране, да можемо проверити те наводе. Могуће је да су ти наводи турских летописаца и измишљени у сврху, као и у другим случајевима,¹³¹ да покажу фаталност погибије султанове, који је пошао у рат по непријатељском изазову.

Тај прекид турски историци описују овако:

Најстарији извор, савременик Ахмедија, како смо читали, излаже те догађаје врло једноставно. Он каже:

¹²³ В. стр. 22 ове расправе.

¹²⁴ *Tadž ut tevarih* рукопис OZJA № 404, л. 111а.

¹²⁵ В. Bratutti, *Chronica dell' origine e progressi della casa ottomana*, Viena 1649, 150.

¹²⁶ Руварац, о. с., 294—96.

¹²⁷ № 153, 76b; L 294; BB 66, 69, 77 Behr nauer и Брлић погрешно су превели „деветсто“, место девет тисућа у турском тексту.

¹²⁸ OZJA, № 404, 111а.

¹²⁹ Bratutti 149.

¹³⁰ О преводу *Tadž-ut-tevarih* на европске језике в. Babinger, GOW 126.

¹³¹ Упореди случај Гизесва анонима на стр. 21 ове расправе.

Кад султан Мурат узе и освоји Рум,
 његове господаре (бегове) учини својим робовима.
 На крају крајева освоји га жеља (покорити) и Лаза
 и зато настаде онде неопходно борба.

Овде је узрок тога сукоба потпуно јасно изречен. То је експансија турска, жеља Муратова да прошири своју власт на запад.

А како је кнез Лазар, по сведочанству раних турских историка, реагирао на те освајачке планове Муратове?

Уруц укратко каже да је кнез Лазар послао к Мурату посланика са изазовом на бој, јер је тврдо одлучио да се оружјем огледа са Муратом на бојишту. Састанак оба владара био је уговорен на Косову.¹³²

Но Ашик-паша-заде потврђујући ту вест Урућеву о посланику додаје: да позив Лазарев на Косово никако још није значио рат, него да је на-против кнез Лазар уједно с позивом послао Мурату неизмерне дарове, и позивајући Мурата да са свом силом и својим синовима дође на Косово, остављао вољи Божјој да одлучи хоће ли бити мир или рат. Кнез Лазар је уједно сам обећао и позвао и Мурата да се покори тој одлуци Божјој.¹³³

Тако и Уруц и Ашик-паша-заде говоре о одлуци кнеза Лазара да отвореним бојем реши питање будућности своје државе и да обустави продирање Турака на запад. Но при том из приказа Ашикпашејева као да излази тајни циљ кнеза Лазара да примаме к себи Турке на Косово, јер, може бити, гледајући на несрећни бој на Марици, није хтео улазити у бој с Турцима на туђој земљи у непознатим приликама.

Такво ново осветлење активности политике Лазареве на темељу турских извора пре судбоносног сукоба на Косову коси се са устаљеним данас назором, да је кнез Лазар, премда је знао о предстојећем нападу Муратову и са своје стране, преговорима са суседима, учинио све што је било могуће да учврсти свој положај и осигура себи њихову помоћ, ипак ишао са својом војском у бој без тврде вере у успех и само зато да би показао своју љубав к отаџбини и да погине бранећи своју слободу.¹³⁴

Али треба споменути да се из текста Житија Стефана Лазаревића од Константина Философа, писаног г. 1431—32, најстаријег српског извора, који потање говори о Косовском боју, може такођер разабрати лична иницијатива и одлучност српскога кнеза пре одлучног сукоба, на који се спремао Мурат. Ево како говори о тим догађајима Константин: „А кад умре Орхан, диже се најмлађи син Орханов,³⁸ по имену Амурат, и покори врло многе на западу. Напослетку почне се оружати и на кнеза Лазара. А овај није отрпео даљег очекивања и не хтеде немарити за удове своје, управо Христове, да их расецају и откидају, него (одлучи) да њихову мрзост одасвуда истреби или сам да умре и управо посведочи (своју веру) мученичком смрћу. Уставши, дакле, обладан таквим мислима пође на Исмаилите и бој на месту Косово званом, догоди се овако...“¹³⁵

Док Ахмедија, попут Константина Философа, признаје, да је повод за почетак борбе била велика жеља Муратова да покори и кнеза Лазара, то сасвим друкчије приповеда о том Нешрија.

По историцима XV столећа кнез Лазар самостално влада својом земљом, равноправан Мурату, који страствено жуди завладати и његовом земљом, па

¹³² В. стр. 6 ове расправе.

¹³³ В. стр. 18 ове расправе.

¹³⁴ Rački, Вој на Kosovu, Rad 97, 52; N. Radojčić, Kosovski boj (уторак 15 јуна 1389), Niva, Љубљана 1921, стр. 333—34.

¹³⁵ Јагић, Живот Стефана Лазаревића, Гласник, Београд 1875, књ. XLII, стр. 260—61. У оригиналу овај текст гласи: „Оумрѣшоу же и Орьканоу, вѣдвизагѣтъ се сынѣ юнѣишии Орькановѣ, Амоуратѣ глаголѣмыйи, и покори множаишиих запада. Прочегѣ же на благочѣстивааго кнеза Лазара вѣоружагѣтъ се. Съ же не сътрѣпѣ прочегѣ жѣдати и прѣнебрѣшти оуди своѣе, паче же Христовы, разсѣцагѣмыи и отрѣзагѣмыи, нѣмо да стоудѣ сихѣ отѣ вѣсѣхѣ потрѣбити, или самого оумрѣти паче же съсвѣдѣтельствоватьи мученигѣмѣ. Вѣставѣ оубо обѣдрѣжимѣ мыслѣми сицевѣми, вѣдѣтъ се на Измаилитѣ и сѣражению бывѣшоу на мѣстѣ нарицаемѣмѣ Косовѣ бытъ сие...“

му ради тога кнез Лазар шаље свога поклисара са позивом. Нешрији је кнез Лазар само одметник који се поасио (ʿāsy), то јест васал који се дигао на свога законитог падишаха. Нешрија истина наводи приповедање о буни (ʿysjān) Лазаревој, спомињући свуда усмену предају, као извор свог излагања. Ево текста Нешријина:¹³⁶

عصيان لاز

روایت ایدرلرکه اشتدک که لازدن قرمان جنگنده لشکر واردی انده لیاق اولجی لاز کافرلی مسلمانلره متعارض اولوب خونکار انلره سیاست آتمش ایدی چونکه چریه دستور اولدی لازک و یوده سی وارپ لازه ایتدی نه روادركه تركه زبغه دیوب بزى تركه معاون کوندره-ن سیاستی بزه ایدوب ویاغیده بزى اوکه طوبت درلی درلی جفاى بزه قله آندن سنك نك اكسك خصوصاً که انك یاغی سنده دخى یوز آغردوب اشى باشرن بزى نیچون بزى تركه بصنجاق ایدسك تركك نهایت لشکری الی بیک آنجق وار یوز بیک یوز بیک طوت اگر سن لشکر جمع ایدسن تركك لشکر نیچه اون اولور خصوصاً دین غیرته ومسبح عزته اطرافك ملوکى دخى سکا معاونت ایدرلر دیوب لاز تکوری باشند چیقروب طوبت اندر بوسنه تکورنه آدم کوندر ب تركك احوالی اعلام ایلدی بوسنه تکوری آیتدی اولدن دخى بنم سوزم طوتسك اش بویه اولزدی دیدی تركه چری و خراج ورب آدمزى بیه دیدک دیدی اگر سنك چرك تركه مقابله آتمزه بنم ایدر دیدی خصوصاً که دین غیرته ومسبح عزته اطرافك بکری دخى سکا آرقه اولرلر دیدی هله اولن اولدی شمعدى کورمك كرك دیدی آشته بنم اسبابم مهیا سنوکه بر اولوب تركه قلاچ اوردم دیوب بو اکی ملعون اتفاق آیدلر

У преводу то значи:

„Побуна Лаза.

Приповедају следеће:

Чули смо да су на Караманској војници биле и чете [послане] од Лаза. Онде, кад је морао планути пламен (битке) неверници Лаза ускратише послушност правовернима и Хункиар,¹³⁷ како приповедају, подвргао их је казни. Кад је војска била отпуштена, војвода Лаза, дошавши кући, рече Лазу: „Јели допуштено да ти говореш Турчину „за Бога“ шаљеш нас њему у помоћ? Да нас к жањава, за рата држи спреда и на различне начине притешњава? Што теби фали од њега? Особито (ако узмемо у обзир), да на његовом рату ми твореш себи бело лице,¹³⁸ вршимо онде главна дела? А зашто нас мећеш као подножје¹³⁹ Турчину? У Турчина је на крају крајева педесет тисућа војске. А ти купи сто тисућа (и још) сто тисућа!¹⁴⁰ Ако си наумио купити војску, ње ће према турској бити десет пута више, особито ако суседни краљеви из верске ревности и Месији (Месиху) у славу даду теби потпору“. Тим речма он је сасвим смутио текура¹⁴¹ Лаза и побунио га. Затим он (Лаз) посла човека текуру Босне и оба ести га о стању ствари код Турчина. Текур босански одговори на то: да си од почетка следио моје речи, ствар не би тако пошла. Дајући Турцима војску и харач ми, рече, оборисмо на земљу наше људе. Ако се твоја војска не опре Турчину, онда ће моја, рече, ићи против њега. Особито, [ако узмемо у рачун], да ће околни бегови из верске ревности и Месији у славу дати теби потпору. На крају крајева што јест, оно се догодило. Сад треба глелати (унапред), рече. Моје ствари, које сам спремио (за рат) биће с тобом заједничке само да уда-римо мачем на Турчина. — Тако су се та два проклетника договорили међу собом.“¹⁴²

¹³⁶ № 153, 62b—63a; L 259—260. Наводим и турски текст јер га нема код Behrmauer-Brića.

¹³⁷ خونکار (Hunkjar) је скраћено од خداوندکار (Hūdavendikjar) в. бел. 77.

¹³⁸ يوز آغرتماق (juz aghartmaq) чинити, творити себи бело лице, то значи прославити се, истакнути се, итд. Упор. напч чланак „Тко је заправо bio Đerzelez Alija“, Zbornik za narodni život, Zagreb 1933, књ. XXIX, св. I, стр. 23, где султан Мехмед II после победе код Безазиса (новембра 1460 г.) каже победнику Али бегу Михал-оглу: „Бело било свагда твоје лице, моја сјајна зубљо“!...

¹³⁹ بصنجاق (basindžaq) — подножје од тур. басмак (basmaq) газити, ићи по чему.

¹⁴⁰ У турском тексту је два пута написано يوز بیک

¹⁴¹ تگور (tekur, tekkur и tekfur) — цар, кнез, врховни главар. Овим су именом звали Турци византиског цара истанбул текори (istanbol tekuri), а и друге хришћанске владаре, тгдор طاغی (tekur daghi) — Родоста, варош и између Галипоља и Силиврије на Мраморном мору. — У јерменском језику ова реч има форму t'agavor.

¹⁴² Ово приповедање Нешријино примио је и даље на свој начин коментарисао Сад-уд-дин. (B. OZJA № 404, I. 98b, 99a; Bratutti 133—134). Касније га наводи Hammer (GOR 2 изд. I, 170—71, 186) и многи новији турски и западни писци напч. Djevad bej, Etat Militaire Ottoman, Cost-le 1882, стр. 62—63. Упор. Мишковић КБ, 28—29 и Kramers, EI, III, 786.

Мало затим, по Нешрији, био је разбијен Лала Шахин (августа 1388), под Билећом,¹⁴³ после чега науми султан Мурат подузети казнену експедицију. Од хришћанске вазалне господе, коју је позвао Мурат на војску дошла су само двојица: господари Сераче и Ћустендила,¹⁴⁴ а ускратили су послушност Шишман син Александров, који је узео за жену кћер Лазарева¹⁴⁵ и Добруца оглу.¹⁴⁶ После љуте борбе, коју Нешрија потанко описује, Шишман се предао Алипаши у Никополу. Свршивши са Шишманом Мурат настави пут против Лазара.¹⁴⁷

Према томе Нешрија ништа не говори о посланику, кога је кнез Лазар послао Мурату, него сликовито описује утисак који је на Лазара учинила вест о доласку Муратову.¹⁴⁸

Наведено детаљно излагање Нешријино, записано по усменом предању почетком XVI столећа, не може нам дакако помоћи решити загонетку политике Лазарева уочи његова последњег оружаног сукоба с Турцима, но оно нам је директан доказ, да је предање о активности те политике живело у турском народу још и у првој четврти XVI столећа.

Сад-уд-дин, који је примио све старије извештаје, комбиновао их је и осветлио на свој начин. По њему, зими г. 1388—89, султан Мурат, одредивши казнену експедицију против Босне и Србије због пораза Лала Шахина код Билећа, зимовао је с војском у Пловдиву. Кнез Лазар узнемирен обратио се суседним хришћанским владарима за помоћ, склопио с њима уговор о савезу против Турака, добивши од њих писмена обећања да ће му послати двеста тисућа помоћне војске, избавио се страха и послао у Пловдив к Мурату посланика с писмом. У том писму, да би уплашио муслимане, настојао је вешто истакнути велик број своје помоћне војске, хвалио се и разметао. Но у писму је откривао и праве своје циљеве и намере, и то: „уклонити из земаља где влада ислам правила вере пророка Мухамеда, која су основа вечне славе и среће и закрчити и забранити даље надирање муслимана из тих земаља.“ На крају позивао је и царевиће (шахзаде), синове Муратове, да и они дођу на бојиште.¹⁴⁹

За одговор на то писмо Сад-уд-дин је сложио емфатички усмени одговор Муратов Лазару. У том одговору обећавао је Мурат на пролеће, кад се појави цвеће, доћи са синовима на Косово, где је претио да ће уз звуке

¹⁴³ № 153, 63ab и 64a; L 261—263 и Јиречек—Радонић, Историја Срба II, 90.

¹⁴⁴ سراج или سراج — Сераче или Сераџ (№ 153, 64a и 70b; L 253, 265 и 282; BB 46, 47 и 49). Leunclavius преводи ово име Seratzil (заправо Seratz-eli земља Серачева) и Siratzes regulus (سراج تڪوري — Siradž tekuri). Није јасно које био овај господар од Сераче или господар Сираџ. Нешрија га спомиње заједно са Ћустендилским текуром (کوستندیل تڪوری) то јест са господином Константином Дејановићем († 1394), кога Сад-уд-дин зове کوستندیل حاکمی اولان قسطنطين — Константин, који је био господар Ћустендила (в. OZJA № 404, 107b и Brat. 144). Име Сераче већ је Сад-уд-дину било нејасно, па је он једноставно испустио. Сераџова земља (Seradž-eli), према Нешрији, граничила се са Ихтиманском равницом. Оба текура и Сераџ и Константин били су خراج كندار (haradž güzar) — харачници, харачари Муратови; Константин Дејановић, по Нешрији, био је посве одан султану. Оба су се придружили са својим четама Мурату и били су заједно с њим на Косовској војници, а касније вероватно и на самом Косову (в. Јиречек—Радонић, Историја Срба II, 79; Руварац, о. с. 106—108; Rački, Вој на Kosovu, Rad 97, 23; Radojčić, Kosovski boj 329). Упор. Љ. Ковачевић, Годишњица X, 247—248 и Мишиновић (KB, 72, бел. 1), који држе да је Siradž Срацимир Видински.

¹⁴⁵ سندروس اوغلی صصمانوز (Sinderus oghlu Susmanuz) — цар бугарски Јован Шишман (чини се од 1371—1393) син Јована Александра (в. № 153, 64a; L 265; Hammer GOR I изд. I, 661; Руварац о. с. 7, 313 и 317; Rački о. с. 31 и Јиречек у Ottuv. Slov. науч. XXIV 632—33, Praha 1906).

¹⁴⁶ دوبرچه اوغلی (Dobrudža-oghlu) — Иванко син бугарског деспота Добротице или Добротића (Τομπροδίζης, Dobrodiza, Dobrodicius † 1385) господара Варне и Добруџе (terra Dobrodici) в. Јиречек—Радонић о. с. 100; Rački о. с. 31 и Јиречек у Ottuv sl. науч. VII, 728.

¹⁴⁷ № 153, 68ab; L 276—77.

¹⁴⁸ № 153, 69a; L 278; BB 40—41.

¹⁴⁹ OZJA № 404, 105ab; Brat. 142,

ратних бубњева¹⁵⁰ који храбре дух, навалама својих лавова, научених заробљавати душмане, оборити Лазара са престола у црну прашину. Осим тога претио је Мурат да ће, у славу шеријата Мухамедова, довести у ништа огањ коварства неверничкога а ударивши мачевима, чије оштрице бацају ватру, потучи војску, која је заблудила с правог пута, и напунити уздасима мрачно срце Лазарево. Још је позивао кнеза Лазара, ако је мушко, да присуствује и посматра како ће се прах дизати за време боја.¹⁵¹

Тако осветљавају турски извори политику кнеза Лазара према султану Мурату пре Косовског боја.

*
* *

Од Нешрије узео је Сад-уд-дин материјал и за остало своје излагање, користивши се већим делом његових података. Занимљиво је споменути да Сад-уд-дин често одбацује баш онај материјал, који је, по свој прилици, Нешрија црпео из усменог српског предања.¹⁵² У схематичком развоју догађаја пре Косовског боја Сад-уд-дин држи се Нешријина описа.

И размештај турских сила на Косову Сад-уд-дин наводи по Нешрији, само је Саруца-пашу преместио са левога крила на десно.¹⁵³ Уопште, како смо већ видели, ниједан од старих турских извора XV столећа не даје о томе података обавештења. О току самог боја и о размештају турске војске први говори Нешрија на темељу података, које је сабрао тек у почетку XVI столећа.

И о броју турске војске и о њеном саставу турски историци нерадо говоре; једина је изнимка опет и у том погледу Уруц, који је приближно оценио турске снаге на 50—60 тисућа људи: од тога је, каже Уруц, било десет тисућа пешака (јаја) из Анатолије, десет тисућа азапа из Рума и око двадесет тисућа акинџија. Нешрија на једном месту говори на уста султана Мурата: „неверна је војска, (која је пре тога одређена са пет стотина тисућа), два пута као наша и још је више има“.¹⁵⁴ Сад-уд-дин не наводи број турске војске, него набраја помоћне чете, које су на позив Муратов послали из Анатолије Исфендијар-бег, господар Кастамуније,¹⁵⁵ Јакуб-бег из Гермџана¹⁵⁶ и господари Сарухана,¹⁵⁷ Ментеше,¹⁵⁸ Ајдинове¹⁵⁹ и Хамидове

¹⁵⁰ Сад-уд-дин наводи овде каламбур, који је пре њега измислио био Ашикпашић. Сад-уд-дин назива Косово *كوس اووا* (Kus-ova) — равница великих бубњева. В. стр. 20. ове расправе и бел. 97.

¹⁵¹ OZJA № 404, 106a; Brat. 142—143.

¹⁵² В. стр. 22—23 ове расправе.

¹⁵³ OZJA № 404, 111b; Brat. 150.

¹⁵⁴ № 153, 74a; L 289/24—26, BB 58 и 65.

¹⁵⁵ Isfendijar beg, господар Кастамуније (قسطموني старе Пафлагоније), био је туркменског порекла. Сврнут је г. 795 (г. 1392—93) од султана Бајезита, али је касније постављен опет од Тимур Ленка, (EI. II, 855).

¹⁵⁶ *گرمیان* (Germian или Germian-eli) — Гермџанова земља у Анадоли, са седиштем бега у Кутахији. Упор. у срп. родослову: „Кармијани“ (Гласник LIII, 15). За Косовског боја бег гермијански био је Јакуб II Гермџан-оглу. Бајезит је анектирао Гермџан г. 1392 а Јакуб-бега интернирао у Ипсали у Румелији. Јакуб-бег побегао је из Ипсале к Тимур Ленку. (в. EI II, 140 и L 853).

¹⁵⁷ *ساروخان* (Saruhan или Saruhan-eli) — Саруханова земља у Анадоли са центром у Maghnisi (стара Магнесија). Упор. у срп. родослову: „Сарханити“ (Гласник LIII, 15). 1389 г. господарем Сарухана био је Хизр-Шах бег из династије Сарухан-оглија (унук Саруханов). Бајезит је анектирао Сарухан г. 1391 (в. EI IV, 184 и L 865).

¹⁵⁸ *منتشه* (Menteşe или Menteşe-eli) — Ментешева земља, по прилици одговара старој Карији. У другој половини XIV в. ту су господарили потомци Ментеше бега бин Беџа-уд-дин Курди. За Косовског боја господаром те земље био је Ахмед гази бин Урхан бег (умро јула 1391), а после његове смрти син његова брата Иљас бег бин Мехмед бег. Бајезит је анектирао Ментеше ускоро после Косовског боја. Иљас бег је побегао у Синоп да тражи помоћ од синопског господара Бајезита Getürüta, а касније к Тимур Ленку. Год. 1402 он се вратио у Ментеше-ели (в. EI III, 534 и L 862).

¹⁵⁹ *آیدین ايلي* (Ajdin-eli) — Ајдинова земља је стари Tralles на северо-исток од Смирне. Ајдинову земљу после Косова уступио је Бајезиту њезин господар Иса бег Ајдин оглија (в. EI 214 и L 846).

земље.¹⁶⁰ Хришћански вазали Муратови Константин-господар Ђустендила и други, према Сад-уд-дину, довели су Турцима и седам тисућа помоћне хришћанске војске.¹⁶¹

Што се тиче величине хришћанске војске и њена броја, турски извори, као обично, имају тежњу да је на сваки начин повећају. Већ Ахмедија назива је „небројеном“ (bi-šumar). Уруц не даје броја, али истиче да су у њој били најамници (улуфаци)¹⁶². Шукрулах одређује број хришћанске војске на више од стотину тисућа, а Нешрија је дотерао, како смо видели, и до пола милиона. Сад-уд-дин не означаје укупнога броја хришћанске војске, али говори, да су савезни хришћански владари, који су створили споразум са кнезом Лазарем, писмено одредили број војске, коју су му с пролећа 1389 г. дужни послати, на двеста тисућа.¹⁶³

Који су то били, по сведочанству турских извора, савезници српскога кнеза? Ахмедија просто каже, да су то били сви неверници хришћани, колико их је било на западу. Шукрулах каже, да су војску послали: Влашка (İflaq), Угарска, Чешка (Çeh), Србија (Srf), Арбанија, Бугарска (Ūlghār) и Франачка држава. Уруц, као и у другим случајевима, даје најтрезнији извештај и каже, да је кнез Лазар сабрао много најамничке војске од Срба, Лаза, Арнаута, Босне и Угарске. Нешрија говори да су кнезу Лазару дошле у помоћ војске из Влашке, Угарске и Чешке, те од Арбанаса, Улгара (Бугара) и Франака.¹⁶⁴ Сад-уд-дину су пала на ум још имена Богдана (Молдаваца) и Леа (Пољака), то јест по примеру Ахмедије он набраја све народе који су у његово време били турски суседи.¹⁶⁵

*
* *

Уруц дакле дели српске земље на два дела: Срф и Лаз — صرف ولاز. Башагић у споменутом чланку о Ахмедијину опису Косовског боја говори: „Лас зову сви стари турски хроничари тадању српску државу (Rascia, Рашка држава). Нема сумње да су Турци од Рас начинили Лас, према гласовним особинама свога језика... Они који мисле да су је тако по Лазару назвали, немају право, јер и пре и после Косовске битке, све до пропасти Рашке деспотовине 1459 године провлаче се изрази Лас-оглу, Лас-хукумлари и Лас-мемлекети“.¹⁶⁶ — Оваку категоричку изјаву Башагићеву тешко је прихватити у целости.

Познато је да су до XVIII века Млечани, Маџари и Немци именом Расције звали српску земљу, а њене становнике Расцијани, Раци, Raitzen и слично.¹⁶⁷ Но што се тиче турског извора географском називу Лас, Лаз и Лаз-ели, можемо судити по аналогним називима других земаља у турском језику. У већини случајева Турци су називали различне туђе земље именом њихових господара. Тако су у Анатолији постала имена земаља Гер-

¹⁶⁰ حميد ايلي (Hamid-eli) — Хамидова земља је брдовит крај између Адалије и Коније. У Косовском боју са својом војском био је њезин господар Мустафа бег или Мустафа Челебија из династије Хамид оглија (в. Nešri № 153, 78b; L 298; BB 72 и 84). Ускоро после г. 1381 Мустафа бег продао је своју земљу Мурату и она је била инкорпорирана турској држави (в. EI II, 266 и III, 785—86 и L 847, 857). Ашикпашић у свом опису Косовског боја такође каже, да је Бајезит са војском дошао на војницу из Анадола, где се у његовим рукама налазила Ку-тахија и санџак Хамид-ели. То значи да је већ пре Косова Мустафа бег Хамид оглија био само слуга Муратов. Упор. Мишковић КБ, 27.

¹⁶¹ OZJA № 404, 107b; Brat. 144.

¹⁶² О најамничкој војсци код Срба у XIV ст. в. Новаковић, Стара српска војска, 80—96, Београд 1893.

¹⁶³ OZJA № 404, 105b; Brat. 142.

¹⁶⁴ № 153, 69b; L 279; BB 40—41.

¹⁶⁵ OZJA № 404, 105a; Brat. 142.

¹⁶⁶ Bašagić, Najstarija turska vijest o Kosovskom boju, Гласник Зем. муз., Сарајево 1924, књ. XXXVI, стр. 97, бел. 1.

¹⁶⁷ VI. Corović, Stanojevićeva Енциклопедија III, 810,

мијан, Сарухан, Ментеше, Ајдин-ели, Хамид-ели и др., а у Романији — Богдан,¹⁶⁸ Херсек,¹⁶⁹ Павли-ели, Ковац-ели,¹⁷⁰ Карло-ели,¹⁷¹ Костантин-ели (Kustendil)¹⁷² итд. Ради тога и име Лаз-ели (земља Лазова) постала је ваљда на исти начин. Пошто су имена Лаз и Рас слична, то може бити да је постала замена њихова само случајним подударењем њихове фонетике, која је олакшала асимилацију тих имена код Турака. Само позивање Башагићево на употребу имена Лас-мемлекети још пре Косовског боја, не доказује ништа, јер смо видели, да најстарија турска хроника Уруцева потиче из средине XV столећа и према томе употреба имена Лас за старије време код нових турских историка може бити чисто ретроспективна. Нешрија, који добро познаје географију описаних места, одређује нам границе земље Лаза (Laz-eli) као земљу међу великом и малом Моравом,¹⁷³ то јест моравску долину, која је доиста била у рукама кнеза Лазара.¹⁷⁴ Сад-уд-дин назива кнеза Лазара¹⁷⁵ — صرف حاکمی اولان لاس, то јест Лас који је владар Срфа (Србије). Дакле име кнеза Лазара транскрибују турски историчари као لاس — Лас и لڙ — Лаз. Leunclavius бележи (стр. 860): „Laz Turcis id nomen est, quod nostris Lazarus, Hinc Laz-oglij dicti sunt Lazari despotaе Zirforum posterі“.

Уруц погрешно зове Лазара لاز اوغلی — Лаз-оглу, то јест Лазовић, као што и Нешрија и Сад-уд-дин Вука Бранковића погрешно називају ویلی اوغلی Vilq-oghlu (Вуковић).¹⁷⁶ Осим тога Сад-уд-дин криво претвара Вука Бранковића из зета (کوبکو — göjegu) Лазарева, како га исправно зове Нешрија,¹⁷⁷ у Лазаревог сестрића¹⁷⁸ خواهر زاده — huaher-zade).

Што Уруц говори о две српске земље, Срфу и Лазу, он то чини ваљда вероватно према тадањој раздеоби тих земаља. Познато је, да су већ после првог освојења смедеревске деспотије (1439) Турци основали два српска санџака — јужни Алаџа-хисар (Крушевац) и северни Семендру (Смедерево).¹⁷⁹ Кад су Турци други пут (г. 1459) узели државу Бранковића, опет су успоставили оба санџака. Таква подела трајала је кроз читав петнаести век.¹⁸⁰ — Према томе ће код Уруца бити Лаз земљиште крушевачког, а Срф смедеревског санџака.¹⁸¹

¹⁶⁸ بغداد (Boghdan) — турско име за Молдавску по њезином владару Богдану I Драгошу (1352) (в. EI I, 756).

¹⁶⁹ هرсек (Hersek) — турско име за Херцеговину по херцегу Св. Саве (dux Sancti Sabbae) Стефану Вукчићу (1435—1466).

¹⁷⁰ قواج ايلي واولي ايلي (Qovadž-eli и Pavli-eli) — земља Ковачевићева и земља Павловића у Босни (в. Сад-уд-дин OZJA № 404, 473ab; Јиречек—Радонић, Историја Срба II, 178—179). О Ковачевићима види А. Šimčik, Bugarštica „Kako se Nikola Radovanović odvrġao od svoga gospodara. Календар Napredak за г. 1934, 194—202, Сарајево.

¹⁷¹ قارلو ايلي (Carlo-eli) — в. Babinger, Beiträge zur Geschichte von Karli-eli vornehmlich aus Osmanischen Quellen, Εἰς μνημόνιον Σπ. Λαζιτρον, Атина 1933, 140—149; А. Olesnicki, K historiji Krbavskog razboja, Hrvatska revija 1934, br. 1, 32—34.

¹⁷² قوستانطين ايلي (Qostantin-eli) — земља Константинова Упор. Константин Философ, Живот Стефана Лазаревића (изд. Јагића) Гласник XLII, 303; „Историја Мијаила Константиновића“ (изд. Ј. Шафарика), отисак из књ. I Гласника, Београд 1865, 91; Јиречек—Радонић, о. с. II, 79.

¹⁷³ № 153, 69b; L 279; BB 41 и 43.

¹⁷⁴ Radojčić, Kosovski boj, Niva, Ljubljana 1921, 329; Руварац, о. с. 192; Упор. Мишковић, КБ, 22—23.

¹⁷⁵ OZJA № 404, 104b; Brat. 142.

¹⁷⁶ № 153, 68b, 73a, 78a; L 278, 287 и 297; BB 40, 41, 54, 61, 70 и 82; OZJA № 404, 108b; Brat. 146.

¹⁷⁷ № 153, 68b и 78a; L 278, 297; BB 40, 41, 70 и 82.

¹⁷⁸ В. OZJA № 404, 108b; Brat. 146.

¹⁷⁹ В. Српски летописац из почетка XVI ст., Гласник V, 110—111; Мијатовић, Ђурађ Бранковић, Београд 1881, I. 313.

¹⁸⁰ Упор. Olesnicki, K historiji Krbavskog razboja, Hrvatska Revija, 1934, 1, 32—34.

¹⁸¹ Jacobo Promontorio трговац на турском двору (од 1433 до 1458 у свом делу Governo et entrate dell gran Turco, које је писао г. 1475, наводи између 17 разних санџак-бегова румелијских двојицу у Србији, и то: „Capitano di Ceruia Lazari“ и „Capitano di seconda Ceruia“. Радочић, Један занимљив извор за српску историју XIV и XV в. Гласник Скопског научн. др. 1933, књ. XII, стр. 279.

*
* *

Убиство Муратова Сад-уд-дин описује по Нешрији. Он га смешта у време после боја, кад је султан, оставши са делом војске на бојишту, чекао повратак оних чета које су пошле у потеру за разбијеним непријатељем.¹⁸² Чауши су оштро (صوات الله) зауставили Милоша, но племенити падишах из природеног милосрђа није хтео уклонити Милоша и ускратити му част да му целива ногу.¹⁸³ Сад-уд-дин, као и Нешрија, у свези с порастом величин турске моћи, а у вези с тим и са мистичком непреступачношћу особи халифиној, не допушта већ ни за прошлост да би неверни туђин био припуштен да целива руку падишахову, него му одређује само ногу и стремени.¹⁸⁴

Сад-уд-дин је даље први и једини измислио нов детаљ, по коме смртно рањени султан пре смрти, — „ради напретка послова муслимана и укрепљења једине праве вере“ — хитно позива себи Бајезита, да би га, предавши му узде власти, лично утврдио на новом месту славе и части. Бајезит, који је са другим заповедницима прогонио разбијене непријатеље, добивши глас похита к оцу и видећи га „на постељи преране смрти, покритог крвљу црвеном попут руже“, почне грести ноктима лице и стаде јаукати, уздицати, плакати и ридати. У дугом дијалогу, који Сад-уд-дин даје у стиховима, умирући Мурат отвара очи и угледавши Бајезита, умирије га говорећи о неизбеживој свима смрти, о таштини живота, даје му као свом наследнику политичку поруку о дужностима владара и затим умире.¹⁸⁵ Тај детаљ Сад-уд-динов сасвим се коси са Ахмедијовом, Уруцовом и Шукрулаховом версијом о смрти Муратовеј, који говоре да је смрт наступила истог тренутка.

Треба истакнути да Сад-уд-дин нигде не спомиње Лазарева сина, а о Лазару укратко каже да је: „притворни... Лазар умро од ране, коју су му задали храбре газиие“... (OZJA № 404, 112b и Брат. 151—52). Остали споменути турски историци, осим краткога у свом опису Ахмедије, говоре једногласно о заробљењу кнеза Лазара и његова сина и о погубљењу обојице.

За доказ нужде убиства Јакуба Челебије и за оправдање бегова, који су донели одлуку да се он убије, Сад-уд-дин наводи 217 ајет II суре Курана, القتلى من القتل, што значи „неслога је силовитија од убиства“¹⁸⁶ и додаје, да је највише достојанственике, ступове (erkjan) на којима стоји престо падишахов, погачао на ту одлуку недавни случај са старијим сином Муратовим, принцем Савцијом.¹⁸⁷

*
* *

Први, како смо горе показали, наводи име убице Муратова Ашик-пашић, који га зове Милош Кобила. Исто презиме Кобила дају му и Нешрија и Сад-уд-дин.¹⁸⁸ Ако се сетимо да и Константин из Острвице, који је писао своју турску хронику између 1496 и 1501, назива убицу на изменце Кобила

¹⁸² В. OZJA № 404, 112b и 113a; Brat. 152.

¹⁸³ В. OZJA № 404, 113a; Brat. 152—153.

¹⁸⁴ № 153, 80b; L 303; BB 70 и 88; Сад-уд-дин OZJA № 404, 113a; Brat. 152—153.

¹⁸⁵ В. OZJA № 404, 114ab и 115a; Brat. 153—155.

¹⁸⁶ Овај ајет био је дат пророку Мухамеду друге године по хиџрету кад је чета Абдулаха ибн Џахша за рата са Курејшевцима у забрањеном месецу Реџебу смакнула једног члана тога племена. Упор. А. Ćokić, Muhamed alejhisselam, Hikmet, Tuzla, 16 септ. 1933, № 52, стр 99—100.

¹⁸⁷ Савци бег, најстарији син Муратов, као управитељ румелијски, учинио је неки тајни споразум са Андроником сином византског цара Јована V Палеолога и диџао буну против свога оца Мурата. Мурат је обавестивши Јована V пошао са војском на Савци бега и разбио га. Савци је побегао у Димотику (Dimitoka, Didymotichon) где се сакрио. — Касније се морао предати оцу, који га је ослепио и после смакнуо (г. 787 = 1385—86). (В. EI IV, 199—200). Упор. Мишковић KB, 27.

¹⁸⁸ № 153, 80b; BB 70; Сад-уд-дин OZJA № 404, 113a.

и Кобилић,¹⁸⁹ морамо закључити, да је у другој половини XV столећа убица био познат код Турака највише под именом „Кобила“.

Шта нам говоре турски извори о убици Муратовом?

Једини о њему укратко говори Уруц, који каже за њега:

مکر صلابتو کافر بکارندن ایدی

а то значи:

Он је, чини се, припадао броју моћних неверних бегова.

Прилогом „мејер“ (што значи може бити, вероватно, чини се, итд.) Уруц изражава своју сумњу и чуђење ради знатног порекла убице.

Париски аноним дервиш попратио је Уруцев опис фразом:

جنس آراسنده فديلكله قتانلقه حرامزادهلقه .شهور ایش

што значи:

Он, како приповедају, био је чувен међу њима (беговима) по одважности, злоби и подмуклости.

У чему се састојала та „злоба и подмуклост“ убице? Анализујући текст најстаријег описа Косовског боја Ахмедијина Шишић је тачно приметио, да Ахмедија ништа не говори о том лукавству, којим је „Милош“ по сведочанству руског ђакона Игњатија¹⁹⁰ убио Мурата, него само каже, да се убица приближио Мурату наглим скоком.

О том лукавству дају нам сада извештај Уруц и Ашикпашић. Први Уруц разјашњава, да се то лукавство изразило у фрази: „Хоћу да целивам руку падишахову“, коју је атентатор рекао пошавши султану.

Ашикпашић пак наводи следеће речи, којима је неверник преварио газије, које су му закрчиле пут: „Уклоните се, дођох целивати руку и дођох такође јавити добар глас, Лаза са сином ухватише, и ено онде, воде их“.

Нешрија је изоставио у своме опису ту варку убичину, сматрајући зацело незгодним, да он у свом дидактичком делу показује како је један неверник преварио муслимане, па је по примеру Шукрулахову нагласио, да је атентатор био пропуштен по властитој наредби падишаховој.¹⁹¹

Међутим Сад-уд-дин опет тврди, кад се неверник приближио, да га је неколико чауша почело оштро терати. То није ништа користило. Пошто је он изјавио:

سلطان جنابه عرض ايدمك مخفي سوزم واردر

што значи:

Имам тајну реч, коју морам поднети Његову Величанству султану.

После тога је по налогу самог цара био пропуштен и приближио се к стрелу, месту (биљегу) праведности падишахове.¹⁹²

*

* *

Огледаћемо сад како турски извори оцењују поступак убице и каквим мотивима разјашњавају његово пожртвовно дело.

Опет нам једини Уруц даје убици епитет — *bir fida'i*, што значи: „јунак, који се добровољно обећао као жртва за идеју“.¹⁹¹ Тако је Уруц једини од турских историка, који признаје пожртвовност овог јунаштва. — Уруц ипак не показује у чему је заправо била покретна идеја убице.

Неочекивану мотивацију јуначког чина, чини се, налазимо код Сад-уд-дина, који ју је сам измислио, јер је не налазимо код других турских

¹⁸⁹ J. Loś, *Pamiętniki Janczara*, Biblioteka pisarzy polskich wydawnictwa Akademii Umiejętności, стр. 39—40, Kraków 1912. За презиме Кобала в. RJA св. V, стр. 136 и Maretić, *Narodna imena i prezimena*, Rad 81, стр. 94.

¹⁹⁰ Хожденіе Пимена митрополита во третіе во Царьградъ, Русскій Временникъ, Москва 1790, I, стр. 241—260; Руварац, о. с. 423—424.

¹⁹¹ № 153, 80b; BB 70 и 88.

¹⁹² B. OZJA № 404, 113a; Brat. 152—153.

писаца. Сад-уд-дин приповеда, како је, на већу пре боја, кнез Лазар пред својим савезницима и властелом онеме ко зароби и доведе пред његове очи исламског падишаха свечано обећао своју кћер и десет градова (qal'a) са пристаништима, све у напредном стању. Тим обећањем кнез Лазар је по Сад-уд-дину пострекао своје спахије на бој. Обећању Лазареву придружио се босански краљ, који је од своје стране обећао таквом јунаку пет својих градова, а за њима су и други мулући (владари) такођер обрели различне дарове.¹⁹³ Сад-уд-дин истина не говори, да је убица учинио своје дело ради тих обећања, но код читалаца може се изазвати утисак о узрочној вези његова јунаштва с тим обећањима. Сад-уд-дин признаје даље: „да премда је тај проклети неверник, обузет злоћом, и радио по опакој мисли и према својој мрској вери, ипак је тим гнусним делом постао гласовит и познат“.¹⁹⁴

Тако и неки турски историци, с једне стране, признају да се убица свесно жртвовао за неку идеју, а са друге, да се је тим подвигом прославио.

Значајно је да ниједан од турских извора не зна ништа за ону дванаесторицу заверене господе (proceres), која су се по савременом одговору Флорентинаца краљу Твртку (од 20 окт. 1389) пробили кроз непријатељске чете и кроз коло повезаних камила да себи мачем храбро отворе пут до самог Муратовег шатора.¹⁹⁵ Преостаје нам само да мислимо: да су они изгинули у боју пре него је био извршен атентат на Мурата и да је њихова погибија у општем покољу за Турке остала неопажена.

Ништа не говоре турски извори ни о каквој невери, зависти или неслози у хришћанској војсци, јер очевидно ништа нису знали о томе.

Најзад, један од турских историка, и то Ашикпашић, даје нам нову врло важну вест о смутњи, која је трајала сву ноћ после смрти Муратове у турској војсци. Та смутња, како се види из дела Ашикпашићева, потекла је из нерасположења војске према Бајезиту као падишаху. Кад је настало јутро, каже Ашикпашић, (војници) примише Бајезита за падишаха. То показује, да је смакнути Јакуб имао у војсци привржених људи и пристаха и да Бајезит није уживао особиту љубав. Ред су вероватно успоставили Бајезит и паше, које су га дигле на престо. То непоуздање Бајезита у чврстоћу његова положаја било је очито и разлог, који га је присилио да се одмах сутрадан после боја врати у престоницу, не искористивши победе и не развивши ратног успеха.

Опрезан доктринар и дидактик Нешрија, који је на крају свога описа Косовског боја, — како смо то већ горе забележили, — прихватио готово од речи до речи Ашикпашићев текст, није нашао могућим да наведе у свом делу неласкаву за Бајезита горе споменућу реченицу о примитку (по војницима) тек на други дан у јутро Бајезита за падишаха, па је њу заменио другом више неутралном: „у јутру поставише султана Бајезита на престо“.¹⁹⁶

VIII

Посебио од дела других турских историка ваља нам овде споменути познату збирку Муншеат-ус-селатин منشآت السلاطين (збирку султанских писама), која садржи 1880 различних докумената од оснивања отманске државе до 9 шеввала 982 (21-XII-1574), кад је ступио на власт Мурат III. Ту збирку саставио је и приказао томе султану г. 1575 Феридун Ахмед (умро 1583), који је у то доба био нишанџија (чувар печата).¹⁹⁷ Феридун тврди да је своју збирку начинио на темељу старих оригинала, што је дакако логички сасвим прихватљиво, јер је Феридун, вршећи низ виших служба на царском двору имао приступ у све архиве. Ипак је веродостојност докумената, који су ушли у ње-

¹⁹³ В. ОЗЈА № 404, 108b; Brat. 146 и 147.

¹⁹⁴ В. ОЗЈА № 404, 113b; Brat. 153.

¹⁹⁵ У архиву флорент. Signor. Carteggio, missivi, registri I Canc. vol. 21, f. 137 и Макушев, Monumenta histor. Slav. Merid. Варшава, I, стр. 528.

¹⁹⁶ № 153, 81a; BB 70 и 89.

¹⁹⁷ Babinger GOW, 106—108.

гову збирку, давно пољуљана од учених људи на Западу и на Истоку. У *تاریخ عثمانی المجرى* — Тарих-и Османи енциумени меџмуаси (Revue historique, publiée par l'Institut d'histoire ottomane) турски историк Мукримин Халил беј, г. 1920 и касније, уврстио је низ критичких чланака, у којима је показао како су многи Феридунови документи заиста фалсификати. Протусловља тих докумената са другим аутентичним историским споменицима (новцима, натписима итд.) доказао је и Ј. Мордтман¹⁹⁸ и други.

Феридунова збирка садржи и два писма султана Бајезита, једно дуже а друго краће, датирана на Косову и послата одмах после боја великом кадији, односно кадији и дворском хазнадару у Бруси.¹⁹⁹ Једно садржи опис Косовског боја и налоге за погреб лешева цара Мурата и Јакуба Челебије по њиховом превозу у Брусу.

Та писма одавно су позната западној науци.²⁰⁰ Једно од тих писама било је издано у Светозору, прилогу Световида за белетристику II год. бр. 6 (у Бечу 9 фебр. 1856) и касније у Гласнику друштва срб. слов.²⁰¹; у новије време издао га је у Политици Ф. Бајрактаревић.²⁰² Руварац је дао о тим писмима доста вероватно мишљење, да их је саставио Феридун по турским приповедањима.²⁰³

Без обзира на њихово нетачно датирање — на пример, једно писмо датирано је средином месеца шабана (између 5 и 14 августа 1389), то јест два месеца после Косовског боја, док је турска војска већ други дан после боја кренула у Једрене, — упоређујући само њихов садржај са приказом раније споменутих историка, можемо сада тачно установити да Феридун у свом излагању најближе стоји Нешрији и Сад-уд-дину. Феридун наводи поменућу *богословско-дворску* версију убиства Муратова, стављајући то убиство после свршетка боја. Убица већ целива ногу падишаху, а падишаха чувају бројни као звезде стражари. — Ипак Феридун даје и неке своје детаље. Тако каже, да је за атентата Мурат седео у шатору, сличном небеском појасу, и говори о султановом пророчком сну. „Мој отац султан Мурат хан... после часног сна, који је уснио, желео је себи мученичку смрт“, разлаже по Феридуну Бајезит у свом писму бруском кадији. Као варку, којом се послужио Милош, Феридун даје нову версију казујући: да је атентатор рекао стражарима „Ја сам примио ислам“.²⁰⁴

Не треба говорити да такав фалсификат, начињен сто и осамдесет година после боја, не може имати никаквог историског значења и потврђује нам само непроменљивост и сталност духовничке и дворске версије кроз прошлих сто и двадесет година на царском двору (од Шукрулаха до Феридуна).

Опис Косовског боја код каснијих од Сад-уд-дина турских историка не пружа ништа значајно ни са историског гледишта, ни по садржају. Они су сви коментатори *богословско-дворске* версије, — и ако су једни од њих, као на пример Мустафа бин Ахмед, познат под махласом 'Alī (умро 1599),²⁰⁵ у свом Кунх-ул-ахбар компаративно више лаконични и кратки,²⁰⁶ а други, као Мехмед Хемдеми Солак-заде (умро 1657),²⁰⁷ који је у свом Тарих-и ал-и Осман више реторичан и потанко приповеда како су Милоша прогнали после убиства султана и коначно га убили.²⁰⁸ — Све је то плод стварања каснијих времена, који нема никакве везе са догађајима XIV столећа.

198 J. Mordtmann, Der Islam, XIV (1925), стр. 362, nota.

199 Hammer GOR IX, 339 и 340, а за њим и Руварац, о. с., 221—22, погрешно наводе да се у Феридуновој Збирци налазе три писма султана Бајезита, писана после Косовског боја. В. Муншеат, 2 изд. Цариград 1858, I, 113—16.

200 Babinger GOW 108.

201 Гласник X, 350—51.

202 Бајрактаревић, Једно тајно писмо султана Бајезита Првог о битци на Пољу Косову, Политика, Београд, 25 децембра 1933, стр. 23.

203 Руварац о. с. 220—23; упор. и Љ. Ковачевић, Годишњица X, 251, бел. 101.

204 В. Бајрактаревић, ibidem.

205 Babinger, GOW 126—134.

206 В. Паришка Нар. библиотека, msc Suppl. Turc № 1028, 86ab,

207 Babinger, GOW 203—204.

208 Бечка Нар. библ. msc № 139, 12ab; Hammer GOR (2 изд.), I, 177,

IX

Ако сада, на свршетку наше студије, укратко призовемо себи у памет садржај свих рассмотрених турских извора о Косовском боју, видећемо да се они по свом садржају деле у два неједнака скупа: у првом су само два историка, Уруџ бин Адил из половине XV столећа и његов готово дослован понављач, безимени једренски дервиш из прве четврти XVI столећа. Они су интерпретатори *народне једренске версије* о смрти султана Мурата. Другом скупу припадају сви остали историци, који су прихватили за подлогу свог излагања, како смо је назвали, *богословско-дворску версију* о смрти Муратовој. У овом скупу засебно стоји Мехмед Нешрија из прве четврти XVI столећа, изразит претставник друге, тенденциозне версије о смрти Муратовој, који је у своје опширно приповедање унео између осталог и податке, које је црпео из хришћанске народне традиције на Балкану.

Разлика између ове две версије показује се најпре у одређивању времена погибије Муратове и затим у остављању Мурата самог од страже на бојишту. У првој тачци, одређивање времена атентата по Уруџу потпуно одговара историској чињеници, посведоченој од многих хришћанских извора; а пренос атентата у време после боја, разјашњује се тенденцијама претставника те друге версије, улеме и дворских људи. Но, што се тиче оне друге тачке: да је Мурата оставила стража и сва његова пратња, потребна су нова истраживања и радови пре него што ће наука моћи дефинитивно пресудити о том загонетном и тамном моменту.

Врло је тешко одредити: да ли је то једноставан глас, који се раширио и живео међу народом у престоници, или је каснији плод народне маште, која се трудила разјаснити себи, на свој начин, њој несхватљиву чињеницу убиства падишаха Худавендигјара од руке презреног неверника; или је пак историски догађај, који су свесно прикрили сви турски историци, који су стајали близу дворским круговима, којима је тај догађај свагда био неугодан. Ако бисмо узели да је то само непроверен глас, чудно је што је он показао одвише животне снаге, кад се одржао у народној памети педесет, шездесет година, до времена кад је Уруџ писао свој Тарих. Ако ли бисмо рекли, да је то плод народне фантазије, требало би уједно имати на уму да је он одвише компромитовао највише кругове, да би га Уруџ донео без одговарајућег коментара и да не би потцртао његову неозбиљност.

Са друге стране необично је, да тако важан детаљ, познат правоверним становницима Једрена, није допро до ушију хришћана и да га они нису нигде забележили. Можда не преостаје друго него претпоставити, да је тај важни детаљ, приопћен од Уруџа историски факат, који се чувао у највећој тајности и био познат само врло малом броју особа. Тај детаљ дознао је неким начином Уруџ, који није имао много предрасуда и обзира, којима су се руководили они који су своја дела посвећивали султанима и пашама, па га је *sine ira et studio* регистровао у свом врсном делу.

Треба даље истакнути још један факат, а то је жива снага којом се одржала наведена вест Уруџева о Мурату остављеном на бојишту и после Уруџа још скоро шездесет година, до почетка владе Селима I, кад ју је поновио једренски безимени дервиш у свом тариху. Код свега свога критичког стајалишта према Уруџеву тексту, у коме је извео читав низ промена и исправака, овај дервиш навео је ту Уруџеву вест у целини. Осим тога он је изоставио Уруџеву дубитативну форму глагола *qalmaq* (*qalmuš idi*), јер је потпуно примао истинитост те вести, па још к томе и објаснио од своје стране мотиве, којима су се руководили кривци тога нечувеног преступка.

Таква слобода суфије дервиша који без резерве прима ову версију Уруџеву, која се како знамо већ сасвим косила са назорима улеме и двора, нама је сасвим разумљива. Науци је добро познато у каквој су се оштрој опозицији налазили према богословима и духовницима, слободоумни дервиши суфије, који се по свом мистичком схватању догмата разилазе с њима

у питањима ортодоксне науке, како је проводи улема. Ради свога аскетизма и одрицања од земаљског блага био је дервиш, дакако, далеко и од дворских кругова и њихових обзира.

Анализујући и упоређујући турске изворе о Косовском боју имали смо више пута прилике уверити се о истинитости, стварности и исправности приказивања Уруца бин Адила, што му је допуштало његово порекло из трговачког staleжа и слободна професија. По аналогiji могло би се и у овом случају признати Уруцу истинитост његове вести и о тако необичном и готово невероватном догађају.

Истина, оштру дисонанцију према саопштењу Уруцеву о убиству Мурата, остављеног од пратње и страже, дакле без сведока, твори саопштење његово о лукавству и подмуклости, којом се убица послужио да би се на дохват приближио особи падишаховој. Одакле је управо могао историк добити такво обавештење, ако се убиство одиста догодило без сведока, и ако је смрт Муратова наступила одмах? Потцртали смо већ горе (на стр. 32) неслагање турских историка у овој тачци. Ахмедија ништа и не зна о том и, напротив, говори да је убица похитао к цару хитрим скоком (سجروپ). Шукрулах изрекао је мисао о околности, која је убици олакшала приступ к Мурату, но то није приписао лукавству убице, него неопрезности и нехату самога Мурата. Уруц, Ашикпашић, једренски безимени дервиш, Сад-уд-дин и Феридун Ахмед пошли су другим путем и приписали су лакоћу приступа, а особито неопрезност и услед тога неславу и нејуначку смрт падишаха, који паде без отпора и одбране, лукавству и подмуклости убице. Но није ли и то можда само реторичко-дидактичко мудровање правоверних историка, који су настојали, сваки на свој начин, ослабити у читалаца појам трагичнога догађаја?

Несагласност са споменутим приповедањем Уруцевим изазива и детаљ, који наводе неки турски историци, о вањском облику убице, његову стању и месту где се налазио непосредно пре атентата. У белешци 76 свратили смо пажњу на варијације тог детаља у различних историка. Доиста, Ахмедија само каже да се убица пре атентата сакрио међу лешеве, огрезнувши од пете до главе у крв (своју или туђу?), затим се изненада дигао и прискочивши (онда ваљда није био рањен?) к Мурату ударио га ханџаром. Шукрулах, нашавши ту реченицу Ахмедијину ваљда незгодном, разјашњава да је убица био рањен и да је идући к Мурату посртао („падајући и опет се дижући“, в. стр. 16). Ова Шукрулахова версија, која рационалистички тумачи и развија стање убице, била је затим прихваћена и од Нешрије. Откуда су ови историци, Ахмедија и Шукрулах, црпели ове податке? Очеvidно су их могли извести и дедукцијом: ако је војска одлазећи прогонити непријатеља, који је узмицао, оставила у пољу Мурата сама, онда је јасно, да нико од непријатеља није могао проћи кроз линију правоверне војске, па се према томе убица морао притајити међу лешевима у близини остављеног султана.

Истинитост Уруцева приповедања индиректно потврђује, међутим, и даље неслагање турских и хришћанских историка о оружју, којим је султану била задата смртна рана: ханџаром, како каже већина, или мачем, или пак копљем. Не значи ли то, да они који су нашли леш султанов нису могли одредити од чега управо потиче рана?

Нису ли сва та неслагања турских историка у описивању потанкости о убиству и смрти Муратовој уопште само резултат стварања фантазије писаца, који су се, сваки на свој начин, трудили погодити ток непознатих факата и успоставити слику загонетне драме? Ради тога, може бити, и налазимо се пред толиким протусловљем извештаја, које ипак можемо лако разјаснити личним гледиштем свакога од тих аутора на постављеном питању.

На мисао о тачности Уруцева извештаја наводи нас опет и то што стари турски савременици, Ахмедија, Шукрулах и Уруц не знају имена атентатора. Јер нема сумње, ако би убица жив или мртав пао у руке турским

властима, да би оне већ знале на један или други начин утврдити његово име и истоветност његову.

Морамо напослетку, у вези са питањем о прихватљивости овог Уруцевог навода, разјаснити још једну чињеницу, и то: шта је заиста било, по турским изворима, са атентатором после убиства Муратова? Шта је он учинио да се спасе и какву је смрт нашао? О свему томе старији турски историци потпуно ћуте. Код Ахмедије, Уруца, Шукрулаха, Ашикпашића и, најзад, код једренског безименог дервиша узалуд ћемо тражити одговор на та питања.

Први Нешри у свом дидактичком делу из своје главе уводи у опис, који је узео од Ашикпашића, нову чињеницу као допуну:

„...онога неверника ту (крај тела Муратова) посекоше...“²⁰⁹

Сад-уд-дин опет прећутује то питање и само дворски нишанџија Феридун Ахмед у свом фалсификату, — Бајезитову писму турском кадији, — прича о смрти убице:

„...чим се речени проклетник даде у бежање испред телохранитеља, којих је било као звезда, они одмах потрче за њим, достигну га и исеку на комаде...“

Питање слика погибију убице споменути каснији историк XVII столећа Мехмед Солак-заде (умро 1657); он каже:

„Телесна стража навали на Милоша, али јаким мишица и брзих ногу, Милош обори више њих и три пута побеже из мноштва оних који су га гонили огромним скоковима да дође до свога коња, кога је био оставио на обали реке. Три пута побеже срећним скоковима, док није подлегао премоћи и био сасечен“.²¹⁰

Шта је навело старије турске историке, који су још за живота савременика косовских ратника писали своја дела, да прећуте и изоставе опис погибије убице, то јест казне његове и освете, коју је претрпио? Зашто су остављали код својих читалаца појам о некажњености тога страшног дела?

Не би ли то био још један доказ за истинитост навода Уруцевог? То јест неби ли то значило, да савременим Турцима уопште није била позната даља судбина убице, пошто убиство Мурата није имало сведока?

Савремени догађајима историци XV столећа, који су једини могли осветлити ту чињеницу, однели су и ту тајну са собом у гроб.

X

Каковогод било решење питања о Муратовој напуштености од страже и пратње, она није тако кардиналне важности у косовској драми. Неможе она умањити значење и величину подвига атентатора Србина јунака и, напослетку, она није нимало помела муслимане у њиховој одлуци да савладају своје противнике.

Истинитост Уруцева извештаја дала би само сведочанство о жестини и неодлучности боја у средишту оба фронта, што је вероватно склонило султана да баци у бој и своју телесну стражу. Врло је лако могуће да је царева „капија“, предавши се јагми, занела се пленом и забавила око тога, место да се што пре врати за заштиту падишаха.

Надајмо се, да ће нам будућност открити још нове турске изворе, који ће можда моћи више расветлити поједине околности и помоћи нам решити и ову историску загонетку.

А. Олесницки

²⁰⁹ № 153, 81a; L 303; BB 70 и 89.

²¹⁰ Бечка Нар. библ. № 139, 12b; Hammer GOR, 2 изд., I, 177. — Солак-заде сведочи да су још за његова времена на Косову била три велика камена, као белег Милошевих скокова на његову бегу пред Турцима.

RÉSUMÉ

Les sources turques relatives à la bataille de Kossovo

Le nombre de sources historiques contemporaines dont en général nous disposons pour l'étude de la bataille de Kossovo est très restreint. Les annalistes chrétiens de la première moitié du XV siècle ne nous ont laissé aussi que des données brèves et peu significatives. La majorité des sources chrétiennes appartient à une période postérieure (XVI et XVII siècles), ce qui diminue considérablement leur valeur et rend contestable leur authenticité. Aussi l'historiographie cherchait depuis longtemps déjà à combler ces lacunes par une minutieuse étude des sources orientales, comptant y trouver une réponse à bien de questions en suspens. Cependant jusqu'au tout dernier temps la science n'avait à sa disposition que les sources turques d'une provenance plus récente (des siècles XVI et suivants) et ce n'est que tout récemment, grâce aux travaux minutieux des turcologues occidentaux, que de nouvelles sources orientales du XV-e ont été retrouvées. Ces sources jettent une nouvelle clarté sur ce grand combat historique.

Les données historiques dont nous disposons actuellement sont fournies par les historiens turcs du XV siècle Ahmedî, Urudž bin Adil, Šukrullah et Ašyq-paša-zade et par ceux du XVI-e un derviche anonyme, Nešri, Sa'd-ud-din et Feridun Ahmed.

Après un examen approfondi de ces sources,²¹¹ l'auteur du présent article croit pouvoir les diviser en deux groupes, selon la variation de la description du meurtre du sultan Murad. Au premier groupe, d'après l'auteur, appartiennent deux historiens dont l'un était Urudž bin Adil, habitant d'Andrianople, qui écrivit son oeuvre historique probablement au début du règne de Muhammed II (1451—1481) et l'autre, un derviche anonyme qui habitait également la même ville et dont la chronique historique fut composée au commencement du XVI siècle. Le manuscrit de cette chronique se trouve actuellement à la Bibliothèque Nationale de Paris (AFT n. 99).

La version de l'assassinat du sultan Murad d'après ces deux historiens turcs, version à laquelle l'auteur de cet article donne le nom de „*version populaire d'Andrianople*“, nous démontre que ce meurtre a été commis au courant de la bataille même, ce qui correspond complètement aux données des sources chrétiennes, mais contredit tous les autres historiens turcs, qui prétendent que le sultan avait été assassiné après la fin du combat quand la victoire sur les Serbes avait été déjà remportée. En outre „la version populaire“ nous fournit encore une nouvelle donnée très importante, celle que le crime aurait été perpétré au moment où Murad resta tout seul sur le champ de bataille, sa garde et sa suite s'étant éloignées pour piller et saccager le camp de l'ennemi en retraite.

Le second groupe comprend tous les autres historiens turcs, partisans d'une autre version de l'assassinat du sultan que l'auteur de cet article nomme „*version du clergé et de la cour*“, ses auteurs étant ou membres du clergé orthodoxe musulman ou bien proches de la cour impériale du sultan. D'après cette seconde version, comme nous venons de le dire plus haut, le meurtre aurait été commis quand la bataille avait déjà pris fin. Le sultan était entouré de tchaouches (sa garde personnelle). L'assassin se dirigeant vers Murad aurait été arrêté par les tchaouches qui d'abord lui barrèrent le chemin, mais ensuite sur l'injonction personnelle du sultan le laissèrent s'approcher.

Après une analyse détaillée des sources, l'auteur suppose que les historiens turcs propagateurs de la seconde version, en commençant déjà par Šukrullah ont tous sciemment et intentionnellement cherché à atténuer et à affaiblir l'effet dé-

²¹¹ Nous tenons à signaler que dans la reproduction des textes orientaux, nous avons été obligés de renoncer à l'emploi de certains signes (tešdid, kesra, fetha etc.), car l'imprimerie n'en dispose pas.

sastreux produit par l'assassinat du Padichach des croyants par un infidèle. Par conséquent, ils ont taché de diminuer la lourde responsabilité qui pesait sur la garde et la suite du sultan, fautives, d'après Urudž, d'avoir permis la perpétration de ce crime par l'absence de vigilance et de précautions. Cette responsabilité serait encore plus grave, si, comme le prétend le derviche anonyme, le meurtre n'a pu être consommé que par ce que la garde était occupée en ce moment à piller et à saccager l'ennemi en déroute. Nous n'avons aucun motif de douter à ce sujet de la véracité du récit de l'historien Urudž, probablement un contemporain de la bataille, car le reste de sa narration, vérification faite, est un témoignage véridique. Il est, par exemple, le seul historien turc comme nous l'avons déjà noté plus haut, reconnaissant que le meurtre avait été commis encore pendant le cours du combat et que la victoire décisive sur les Serbes ne fut remportée que plus tard seulement par le sultan Bajezid dans un nouveau combat engagé par ce dernier après la mort de son père. Nous connaissons d'après L. Chalcocondylas qu'il existait de son temps déjà, entre les musulmans et les chrétiens une divergence d'opinions à ce sujet et que ce désaccord dura ensuite pendant des siècles sans apporter la moindre concession de part ou d'autre. Urudž est également l'unique historien turc qui nous donne le chiffre vraisemblable de l'armée turque que Murad conduisit à Kossovo. Il l'évalue à 50—60 mille hommes environ. C'est encore lui qui indique que l'assassin du sultan était un des begs (nobles) chrétiens. En le décrivant il le nomme „fidai“ ce qui signifie un homme brave, courageux qui a conciemment sacrifié sa vie.

L'auteur de l'article explique la différence entre la narration du crime faite par Urudž et celle des autres historiens turcs par l'indépendance de sa profession et par son origine laïque. Il était scribe (katib) et par sa naissance appartenait au milieu commercial, son père étant négociant en soieries (qazzaz).

Cette version vraisemblable du meurtre faite par Urudž fut plus tard adoptée par le derviche anonyme susmentionné, moine ascète soufite qui était également loin et de la cour et du clergé orthodoxe.

L'auteur de l'article reconnaît bien que le fait de l'abandon du sultan par sa garde et sa suite sur le champ de bataille tel que le décrit Urudž est trop improbable pour qu'on puisse l'accepter sans conteste, néanmoins il se trouve encore d'autres données historiques qui semblent nous confirmer ce témoignage d'Urudž.

1° C'est d'abord le fait qu'on manque complètement de données sur le sort de l'assassin. Aucun des anciens historiens turcs ne nous témoigne rien à ce sujet: le meurtrier parvint-il à fuir ou, au contraire, fut-il mis à mort et de quelle manière? Ce silence est très symptomatique! Nous ne comprenons pas pour quelle raison la punition d'un crime aussi horrible au point de vue musulman put passer sous silence, laissant au lecteur l'impression que le crime serait commis impunément. Ce n'est que bien plus tard, que les historiens turcs, dont Nešri (mort 1520) le premier, donnèrent des détails sur la mort de l'assassin, tué, disent ils, par les tchaouches.

2° Divergence [déjà dès le début du XV siècle] de témoignages historiques tant musulmans que chrétiens quant à l'arme dont s'était servi le meurtrier pour tuer Murad. Les uns prétendent qu'il fut tué par un poignard recourbé (handžer), d'autres affirment par une lance, les troisièmes par un glaive. Cette contradiction ne signifie-t-elle pas que les turcs ayant trouvé le cadavre de leur padichah furent dans l'incertitude par quelle arme le coup mortel avait-il été porté?

3° La contradiction des témoignages des historiens turcs concernant les détails du crime, avant, pendant et après sa perpétration (l'aspect extérieur du meurtrier, son état, ses agissements précédants le crime etc). Cette contradiction ne nous démontre-t-elle pas que les détails exacts du meurtre sont restés inconnus aux contemporains et que chaque historien les commentait à sa guise?

4° Enfin l'ignorance complète des contemporains musulmans sur la personnalité de l'assassin; car aucun des historiens turcs de la première moitié du

XV siècle ne nous donne son nom et n'établit son identité exacte. Ce n'est que l'historien Ašyq-paša-zade (qui écrivit sa chronique en 1484) qui cite pour la première fois son nom en l'appelant Miloš Qobila.

Il est bien évident que si le meurtrier était tombé, mort ou vivant, entre les mains des autorités turques, ces dernières auraient bien su d'une manière ou d'une autre établir et constater son identité personnelle.

Toutes ces données nous font l'impression que vraisemblablement le sultan Murad, en conformité avec le récit d'Urudž bin Adil, fut tué sans témoins et que le sort de l'assassin resta inconnu aux contemporains.
